

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

122. évfolyam

2006

Szerkesztőbizottság:

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társzerkesztő*

TÓDOR ILDIKÓ *szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

A tartalomjegyzéket és a névmutatót összeállította

HÉJJAS ESZTER

ARGUMENTUM KIADÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Balázs Attila</i> : A Nemzeti Újság és szerkesztői	218
<i>Borsa Gedeon – Perger Péter</i> : Heltai „Újtestametum”-ának kiadása(i) vízjel nélküli papíron (1561–1562)	121
<i>Dege Sándor</i> : A budapesti polgári mentalitás a századfordulón a sajtó hirdetéseinek tükrében	51
<i>Emódi András</i> : A Corvina-könyvtár kutatástörténetének ismeretlen forrásai a Nagyváradai Egyházmegyei Levéltárban	315
<i>Farkas Gábor Farkas</i> : Az 1595-ös rejtélyes csillag	162
<i>Fehér Katalin</i> : Reformkori prédikációk és beszédek a nevelésről	420
<i>Kertész Balázs</i> : Megjegyzések Szent László kanonizációjához	297
<i>Knapp Éva</i> : Ismeretlen források Otrókocsi Foris Ferenc katolizálásának kérdéséhez	201
<i>Lázs Sándor</i> : A megkerült Pozsonyi Kódex és Szegedi Antifonale, valamint két elkallódott kézirat	146
<i>Lengyel András</i> : Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919). I.	338
<i>Lengyel András</i> : Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919). II.	444
<i>Rózsa Mária</i> : Magyarország a Grenzboten című folyóiratban (1849–1880). I.	32
<i>Rózsa Mária</i> : Magyarország a Grenzboten című folyóiratban (1849–1880). II.	238
<i>Véber János</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyik Justinus-ösnyomatványának bejegyzései	1
<i>Véber János</i> : Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradai Péter barátsága könyvajánlások tükrében	397
<i>Zsoldos Endre–Blaga, Cristina</i> : Jacob Schnitzler Wittenbergben	16

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bálint Gábor</i> : A Révai–Franklin per 1912-ben	272
<i>Ekler Péter</i> : Egy lakodalmi köszöntő magyar vonatkozása	491
<i>Fehér Katalin</i> : Egy népfelvilágosító mű 1775-ből	78
<i>Fehér Katalin</i> : Tankönyvkritika a reformkori sajtóban	368
<i>Gömöri György</i> : 1566-os angol imádságformula a töröktől veszélyeztetett Magyarországról	69
<i>Gömöri György</i> : Thúri György ünneplése 1600-ban és későbbi kiadványai	478
<i>Kertész Balázs</i> : A honfoglalás története Laskai Osvát második Szent István-sermójában	464
<i>Kertész Balázs</i> : Krónikáink Szent László-ábrázolásának forrásaihoz	254
<i>Kókay György</i> : Egykorú híresztelések Kościuszko magyarországi tartózkodásáról	366
<i>Köszegfalvi Ferenc</i> : Egy mezővárosi nyomda- és sajtóvállalkozás a 20. században	278
<i>Lőkös Péter</i> : Eine Fleming-Strophe in einem Stammbuch des 18. Jahrhunderts	259
<i>Papp Júlia</i> : Goró Lajos leírása 1826-ból a nápolyi dóm két magyar vonatkozású síremlékéről	82
<i>Postma, Ferenc</i> : Die zwei Francker Bücherinventare des siebenbürgischen Studenten Paulus Jászberényi (1670)	483
<i>Postma, Ferenc</i> : Veri amans, moribus gravis	362
<i>Seláf Levente</i> : Egy padovai magyar diák	360

<i>Simon Szilvia</i> : A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma (1612–1658)	72
<i>Szelestei N. László</i> : Balassi Bálint sorait tartalmazó 17. századi verskézirat	257
<i>Szuromi Szaboles Anzelm</i> : Egy 12. századi lelképásztori „zsebkönyv”	468
<i>Várnai Jakab</i> : A „Quaracchi atyák” szövegkritikai tevékenysége	265
<i>Zsupán Edina – Földesi Ferenc</i> : A „Kovácsnai–Teleki-corvina”	496

FIGYELŐ

<i>Ekler Péter</i> : Nemzeti Ereklyehely az Országos Széchényi Könyvtárban	375
<i>Knapp Éva</i> : Kódexeink világa	373
<i>Monok István</i> : A brémai sajtó- (és média) történeti műhely kiadványai	94
<i>Monok István</i> : Az anderlechti Erasmus-ház újabb sorozata	375
<i>Rózsa Mária</i> : A magyarországi német nyelvű sajtó feltárásának helyzete	381
<i>Silagi, Gabriel</i> : Navigare necesse est, oder: Tengerre, Magyar!	99

BIBLIOGRÁFIA

<i>Czövek Zoltán – Perger Péter</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2005-ben	499
---	-----

SZEMLE

A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk. Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. (<i>Szabó Ferenc S. J.</i>)	520
A Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya. Katalógus. Összeáll. Emödi András. Bp.–Nagyvárad, 2005. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	112
Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában. (Katalógus.) Összeáll. Tóth Gergely. Bp. 2006. (<i>Magyar Krisztina</i>)	516
Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Vol. XVII. Genève, 2003. (<i>Monok István</i>)	114
Die Anfänge der europäischen Druckgraphik. Holzschnitte der 15. Jahrhundert und ihr Gebrauch. (Ausstellungskatalog.) Nürnberg, 2005. (<i>Monok István</i>)	291
Fehér Katalin: Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849. Bp. 2005. (<i>Kókay György</i>)	107
Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Gesammelt und beschrieben von Graf Alexander Apponyi. Teil I–II. Band I–IV. Neubearbeitet von József Vekerdi. Bp. 2004. Teil III. Band V. Hrsg. von József Vekerdi. Bp. 2004. (<i>Németh S. Katalin</i>)	285
Kapronczay Katalin: A magyar orvosi szaksajtó- és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolutizmus korában (1831–1867). Bp. 2004. (<i>Kókay György</i>)	519
Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon. Szerk. Kiss Endre József. Sárospatak, 2006. (<i>Monok István</i>)	388
Kossuth Lajos: Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz. I. (1841.) Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 2003. (<i>Mázi Béla</i>)	108
Kovács Zoltán: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig. Bp. 2006. (<i>Vizkelety András</i>)	514
Könyv és Könyvtár XXV. 2003. Szerk.: Kun Adrás, Szeszákne Takács Eleonóra. Debrecen, 2003. (<i>Rojas Mónika</i>)	389

Könyv és Könyvtár XXVI. 2004. Szerk.: Kun Adrás, Szeszákné Takács Eleonóra. Debrecen, 2004. (<i>Rojas Mónika</i>)	391
Meyer, Véronique: L'illustration des thèses à Paris dans la seconde moitié du XVII ^e siècle. Paris, 2002. (<i>Monok István</i>)	115
Peternainé Juhász Zsuzsa: Bán Imre könyvtára. Debrecen, 2005. (<i>P. Vásárhelyi Judit</i>)	288
Pogány György: A magyar könyvgyűjtő kalauza. Bp. 2005. (<i>Borda Lajos</i>)	113
Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem ma- gyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. 1712–1760. Összeáll. Dörnyei Sándor és Szávuly Mária. Bp. 2005. (<i>k. gy.</i>)	518
Scheibe, Michaela: Rekonstruktion einer Pietistenbibliothek. Der Büchernachlass des Johann Friedrich Ruopp in der Bibliothek der Franckeschen Stiftungen. Halle–Tübingen, 2005. (<i>Monok István</i>)	117
Stifter, Adalbert: Bécs és a bécsiek, életből vett képekben. Ford. Muth Ágota Gi- zella. Bp. 2005. (<i>Ritz Szilvia</i>)	289
Sybrandy, Sybren: Libben en wurk fan Aegidius Radaeus, de earste printer fan de akademy te Frjentsjer. Ljouwert/Leeuwarden, 2005. (<i>Eredics Péter</i>)	393
Szelestei N. László: Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csík- somlyói kéziratos prédikációk. Piliscsaba, 2003. (<i>Vizkelety András</i>)	287
Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Ta- nulmányok. Bp. [2005.] (<i>Rojas Mónika</i>)	110

NÉVMUTATÓ*

- Abaffy Csilla 146
Abaffy Erzsébet 146
Abdul Aziz, török szultán 322
Abdul Hamid, II., török szultán 322, 373
Abdul Medzsid, török szultán 220
Ábel Jenő 318, 397
Abonyi Lajos 277
Achilles, Andreas 117
Ács Pál 502
Adamik Tamás 2, 406
Adelhaid, magyar királyné 256, 306
Adlerstein, Johann Janotych von 240
Adrianus → Hadrianus, római császár
Ady Endre 341, 444, 462, 513
Aegidius, Petrus 378
Aemstel, Adrianus Plosius ab 489
Aeneas Sylvius → Pius, II., pápa
Agamemnon, spártai király 390
Ágnes, magyar királyné 148
Ágnes, Szent 151
Ágoston, Szent 8, 79, 309, 325, 327, 335
Agyagfalvi Goró Lajos → Goró Lajos
Ahmed, III., török szultán 325
Ákos → Barcsay Ákos
Aladár, Attila hun uralkodó fia 465, 468
Alart van Ghent, Jan 361
Albert, I., osztrák herceg 148
Alberti, Leone Battista 266
Albertus de Capliam de Wethes de Hungaria 361
Albertus de Vetus (Vecsés) de Hungaria 361
Albertus Magnus 335, 336
Albrecht, Michael von 2, 406
Albrich, Carl 17
Alesius, Alexander 268
Alexander III Rotrodo rothomagensi archiepo.
→ Sándor, III., pápa
Alexander III., papa → Sándor, III., pápa
Alexander Magnus → Sándor, Nagy, makedón király
Alexander, epiruszi király 8
Alexiosz, I., (Komnenosz), bizánci császár 333
Alkibiadesz 334
Almas → Álmos, magyar vezér
Almási Balogh Pál 109
Almási Gábor 510, 512
Almási Tibor 87
Alsted, Johann Heinrich , 487–489, 513
Álvarez de las Asturias, Nicolás 477
Alvinczi Péter 73, 318, 479
Ambrovits, Hans 385
Ambrus Zoltán 277
Amesius, Guillelmus 487, 490
Amphictyon 8
Amthor, Christoph Heinrich 264
Anakharszisz 415, 416
András Edit 509
András herceg, I. Nagy Lajos magyar király öccse
83–86, 88–93
András, I., magyar király 298–301, 306, 308,
466, 467
András, III., magyar király 148
Andrássy Gyula 39, 46, 48–50, 252, 357
Andreas Albus → András, I., magyar király
Andrian-Weerburg, Viktor Franz, Freiherr von
241, 252
Angelo da Castro 360
Anjou Endre → András herceg, I. Nagy Lajos
magyar király öccse

* Az irodalmi művek szereplői közül csak a bibliai és az azonosítható történelmi személyneveket vettük fel a mutatóba. Az irodalmi alakok és a történelmi személyek egyértelmű azonosítása azonban nem mindig volt lehetséges. Az egyes szerzők publikációira kurzív oldalszámokkal hivatkozunk.

- Anjouk 90
 Anna, magyar királyné 404
 Anonymus 3, 312, 464, 466–468
 Anselmus Lucensis 475, 477
 Antal Reginald 269
 Antal, Szent 305
 Anton, Paul 117
 Antoninus Monachus 324
 Anzelm, Luccai Szent 469, 475
 Apáczai Csere János 24, 167, 198, 513
 Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem 7
 Apafi Mihály, II., választott erdélyi fejedelem 497
 Apollóniosz 98
 Apollonius → Apollóniosz
 Apostol József 218
 Apponyi Albert 111
 Apponyi Sándor 285, 286, 491
 Apuleius, Lucius, Madaurensis 397–400, 402, 404–407, 409, 413, 414, 416, 418, 419
 Aquaviva, Claudio 195
 Aquilon, Pierre 379
 Aragóniai János 12
 Arany János 92, 93, 243, 248, 252
 Areford, David S. 291
 Aretino, Pietro 389
 Aristides, Publius Aelius 334
 Arisztandrosz 169, 170
 Arisztotelész 23, 172, 329, 336
 Arnobius 390
 Arnoldus, Nicolaus 484, 487
 Árpád, magyar vezér 298, 300, 464–466
 Árpádok 297–299, 302
 Artaxerxész 9
 Arz, Gustav 17
 Asbóth János 391
 Asselain, Jean 115
 Aszpasziász 9
 Asztalos Miklós 17, 21, 22, 260
 Asztüagész 8
 Atádi Márton 411
 Attila, hun uralkodó, 389, 464, 465, 468
 Augustinus → Ágoston, Szent
 Augustus, római császár 2, 172, 191
 Aurelius Victor, Sextus 488
 Austin, Greta 469
 Avram, Mircea 385

 Baba, Ferenc 363
 Babits Mihály 289, 340, 341, 446, 447, 506
 Bach, Alexander 35
 Bach, Johann Sebastian 262
 Backer, Jean de 488
 Badius, Jodocus 377, 378
 Bajor Gizi 347
 Bakó Endre 390–392
 Bakócz Tamás 4, 400, 401, 406, 414, 515
 Bakos József 162
 Bakos Tibor 341, 344
 Balassi Bálint 257–259
 Balázs Attila 218–237
 Balázs Judit 158
 Balázs Mihály 162, 195, 497
 Balázs Péter 500
 Balázs Lajos G. 23
 Balfour of Denmilne, James, Sir 469, 476, 478
 Bálint Gábor 272–278, 274, 506, 508
 Bálint Sándor 149–151, 158, 160
 Balkányi Béla 344, 346
 Balla Ernő 344
 Balla Réka 512
 Balla Vilmos 51, 52
 Balogh Elemér 509
 Balogh F. András 98
 Balogh Jolán 199
 Balthasar → Báthory Boldizsár
 Bán Imre 159, 167, 201–204, 288, 289, 512
 Bán Tünde 508
 Bánfalvi Béláné 511
 Bánfffi Sarolta 422
 Bánfi Szilvia 503, 506
 Banfi, Florio 88, 90
 Bangha Béla 521
 Bara Zsuzsanna 510
 Baranyai Decsi János 168–172, 175, 177, 183–186, 188, 191, 193, 199, 200
 Barbier, Frédéric 500
 Barco, gróf 366, 367
 Bárczi Ildikó 360
 Bárczy István 65
 Barcsay Ákos 286
 Barger, Johann Wilhelm 28
 Bari, Nicola da 361
 Barna Gábor 506
 Baronyai Decsi János → Baranyai Decsi János
 Baróti Szabó Dávid 78
 Barsi János 162, 163
 Bársony István 446
 Barta Gábor 175

- Barta Lajos 446
 Bartakovics Béla 321
 Bártfai Szabó László 319
 Bartholomaeides, Iohannes Ladislaus 21
 Bartholomaeus, episcopus exoniensis 472
 Bartók István 197
 Bartoniek Emma 92, 255, 298, 310
 Bartusz Dobosi László 521
 Basch, Simon 20, 27
 Basics Beatrix 500
 Basileios → Basilius Magnus, Sanctus
 Basilius Magnus, Sanctus 205
 Baska Gabriella 509
 Bassonus, Sebastianus 488
 Báthori Boldizsár 198
 Báthory Gábor, erdélyi fejedelem 286
 Báthory István, erdélyi fejedelem, lengyel király
 169, 185
 Báthory Kristóf 198, 286
 Báthory Zsigmond, edélyi fejedelem 162–165,
 168, 169, 171, 173, 176–179, 183–186, 188,
 190–193, 195–200
 Bató Szilvia 509
 Batthyány Ádám 74
 Batthyány Boldizsár 512
 Batthyány család 74
 Batthyány Ferenc 73, 74
 Batthyány Ignác 515
 Batthyány József 74, 515
 Batthyány Lajos 36, 43, 74, 239
 Bauba, Aïssatou 98
 Baudin, Fernand 376
 Bauer, Volker 95
 Baumann, Heinrich 21, 22
 Bayer János 21, 23, 26, 30
 Bazsóné Megyes Klára 511
 Beatrix, magyar királyné 11, 12, 89, 90
 Bebel, Balthasar 22
 Bechte, Benedikt 266
 Beck, Wilhelmine 242
 Becker, Felix 88
 Becker, Georges 489
 Becker, Karl Ferdinand 370
 Beckett, Thomas 472
 Beelaert, Joannes 393
 Beer, Philipp Christoph 20, 28
 Beethoven, Ludwig van 289
 Beke Sámuel 421–423
 Bekker, Balthasar 392, 512
 Bél Mátyás 96, 513, 516–518
 Bela, Attila hun uralkodó fivére 465
 Béla, I., magyar király 298–301, 307–309, 466
 Béla, II., Vak, magyar király 514
 Béla, III., magyar király 312, 313
 Béla, IV., magyar király 87
 Béli Pálné Vitéz Zsuzsanna 389
 Bellér Béla 85, 90, 92
 Bellerus, Johannes → Beelaert, Joannes
 Bem József 38, 243
 Bencze Imre 72
 Benda Kálmán 186, 197, 366
 Bendeguz, hun vezér 464
 Bene Sándorné 162, 509
 Benedek, Szent 305
 Benedictus, királyi kancellár 329
 Benger, Nicolaus 206
 Benkner, Johannes 141
 Benkő Samu 179, 422
 Bentivoglio, Annibale 399
 Bényei Miklós 391, 500
 Bényi Csilla 500
 Béranger, Pierre-Jean de 251
 Berchtold, Sigmund 512
 Berckringerus, Daniel 487
 Berczky Loránd 375
 Bereczné Huszár Éva 503
 Beregszászi Magdolna 501
 Berei Farkas András 390
 Berens, Ciprian 270
 Bergen, Claus 101
 Berislavus, Petrus → Beriszló Péter
 Beriszló Péter 411
 Berkeszi István 385
 Bernardin, Sienai Szent 265, 269
 Bernát, Clairvaux-i Szent 328
 Bernáth Mária 509
 Bernhard, Otto → Friedmann, Bernhard Otto Fried-
 mann, Bernhard Otto 245
 Bernhardt viceispán 367
 Beroaldo, Filippo, id. 4, 397–419
 Bertényi Iván 85, 92, 93, 303
 Bertók Lajos 391, 497
 Berzeviczy Albert 11, 89
 Besoldus, Christophorus 489
 Bethlen család 421
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 172, 318, 424,
 440
 Bethlen István 478

- Bethlen Mihály 201
 Bethlen Miklós 202
 Bettarel, Apollinare 266
 Beust, Freidrich Ferdinand 46, 47, 50
 Bevilaqua Béla 82
 Beythe, Stephanus 73
 Beza, Theodor 163, 479
 Bialostocki, Jan 88
 Bibor Máté János 505
 Bicskei Krisztina 511
 Bielowski, August 299
 Bielz, Eduard Albert 166, 167
 Bierlaire, Franz 376
 Bihari → Terczki
 Bihl, Michel 269
 Bikfalvi Géza 521
 Bilszky, Johannes 259, 261
 Birck Edit 386
 Birken, Sigmund 287
 Bíró Sámuel 162
 Bíró X. Ferenc 521
 Bíró, fotóriporter 450
 Bismarck, Otto von 33, 34, 50, 253
 Bisterfeld, Johann Heinrich 490
 Bitskey István 391
 Bizarri, Petrus 70
 Blaga, Cristina 16–31, 31
 Blaha Lujza 58
 Blome, Astrid 94, 95, 387
 Blum, Hans 33, 34, 253
 Blume, Friedrich 152
 Blücher, Gebhard 138
 Bobory Dóra 512
 Bocatius Joannes 167, 168, 186, 200
 Boccaccio, Giovanni 91, 399, 406, 413
 Bocskai István 175, 176, 186, 195, 479
 Bocskaiak 198
 Bod Péter 72, 121, 504, 513
 Bodenmann, Reinhard 376, 380
 Bodmer, Johann Jakob 265
 Bodó Pál 344, 346, 350
 Bodoni, Giambattista 503
 Bódyné Márkus Rozália 95, 387
 Boeles, Willem Boele Sophius 362
 Boetius, Ancius Manlius Torquatus Severinus
 377
 Bogár Judit 521
 Boileau-Despreaux, Nicolas 264
 Bokányi Dezső 281, 460
 Bollók János 2, 7, 255
 Bonaventura, Szent 265–268
 Bondalmondi, Giovanni Pandolfo 361
 Bonelli, Benedetto 265
 Bonfini, Antonio 113, 375, 401
 Bongarsius, Jacobus 91
 Bónis György 405
 Borbély György 184, 193
 Borbély Szilárd 391
 Borda Lajos 113–114, 203
 Borgia, Rodrigo 402
 Borián Elréd 521
 Boriss László 344
 Borland, Catherine Robina 469, 478
 Bornemissza Pál 397
 Boronkai Iván 404, 408
 Borosnyai Nagy Zsigmond 502
 Boross Klára 162, 413
 Borovi József 202
 Borsa Gedeon 121–145, 287, 297, 397, 491, 500,
 505
 Borus József 508
 Borza, Élie 378
 Borzsák István 2, 3, 11, 185, 186, 197, 393
 Bouricius, Jacobus 489
 Boyce, Janus 501
 Bozzay Réka 390
 Bökényi Filep János 490
 Böning, Holger 94–97, 99, 387
 Börzsönyi József 363
 Brachfeld, Siegfried 387
 Brady, Ignatius 270
 Brager, Johann-Wilhelm 20
 Brahe, Tycho 24, 163, 166, 171
 Brant, Sebastian 472
 Bratz, Conrad Wilhelm 28
 Brauneis, Walter 149
 Brauswetter János 64
 Breckling, Friedrich 117
 Breda, Jan van 361
 Breithaupt, Joachim Justus 117
 Breitinger, Johann Jakob 265
 Breko, Hana 501
 Brenz, Johann 380
 Brerewood, Edward 487
 Brett, Martin 469, 477
 Briggs, Asa 500
 Brockliss, Laurence W.B. 23
 Brodaries István 401

- Bródy Sándor 340, 345, 445, 453
 Brosche, Peter 23
 Brotto, Iohannes 360, 361
 Bry, Theodor de 177, 178, 181, 200
 Buchner, August 22
 Buchner, Augustus 21
 Buda Attila 512
 Buda, hun uralkodó 464, 465
 Budai János 514
 Buday György 503
 Budé, Guillaume 115
 Budé, Jean 115
 Budenz József 6, 325
 Budik, Peter Alcantara 318
 Bughetti, Benvenuto 269
 Bujtás László Zsigmond 390, 392, 512
 Bullaeus, Anthonius 487
 Bullinger, Heinrich 257
 Bunyitay Vince 1, 303, 316
 Burai Erzsébet 392
 Burchardus Wormatiensis 468, 474
 Burgersdicus, Franco 489, 490
 Burgi, Josst 166
 Burián István 357
 Burke, Peter 500
 Burmann, Franciscus 201
 Busa Margit, V. 382, 384
 Busbequius, Augerius Gislenius 287
 Busch, Moritz 33, 34
 Buttkayné Kosáry Emmy 450, 460
 Buzinkay Géza 38, 54, 338, 507
 Byron, George Gordon 251
- Cacciotti, Alvaro 272
 Cadell, Patrick 469
 Caesar, Caius Julius 324, 325, 399, 416
 Calasantius, Kiss-széli, Josephus → Kiss-széli József
 Calepinus, Ambrosius 113, 334
 Calov, Abraham 21
 Calvin, Jean 378, 379, 483
 Camden, William 163
 Camera, Matteo 89
 Canitz, Friedrich Rudolph Ludwig von 264
 Canning, Joseph 305
 Canstein, Carl Hildebrand von 117
 Capece, Francesco Berardo 84, 85
 Capere kanonok → Capece, Francesco Berardo
 Caples, Matthew 508
- Capycius, Franciscus Berardus → Capece, Francesco Berardo
 Caracciolo, Cesare d'Engenio 88
 Carley, James Patrick 381
 Carobertó → Károly Róbert, I., magyar király
 Carolus I., Andegavensis → Károly Róbert, I., magyar király 84
 Carolus, Johann 95
 Carpzov, Johann Benedikt 117
 Carrillo, Alfonso 175, 195, 196
 Carthesius → Descartes, René
 Case, John 487
 Casmann, Otho 488
 Caspar, Erich 254, 304
 Cassander, Georgius 489
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 328
 Catilina, Lucius Sergius 434
 Cats, Jacob 264
 Catullus, Caius Valerius 9, 496, 497
 Celano, Carlo 88
 Celesztin, III., pápa 313
 Celtis, Konrad 400, 412
 Cenci, Cesare 269, 270
 Cennerné Wilhelmb Gizella 164, 173, 191
 Cervantes Saavedra, Miguel de 378, 506
 Chaba → Csaba
 Chartres-i Szent Ivo → Ivo, Chartres-i Szent
 Chemnitz, Martin 117, 488
 Chodorow, Stanley 477
 Chojnacka, Małgorzata 95
 Chowanetz báró → Chownitz, Julian
 Chownitz, Julian 238, 239
 Christus, Petrus 293, 294
 Chrysostomus, Johannes → Johannes Chrysostomus, Sanctus
 Cicero, Marcus Tullius 1, 11, 324, 328, 336, 399, 403, 417, 487
 Ciolek, Erazm 400
 Clemens Romanus 335
 Clementia, Habsburg hercegnő 83–85, 88, 90
 Clenardus, Nicolaus 488
 Cleophas, Michael 20
 Cobor Péter 341
 Codro, Urceo 399
 Colines, Simon de 381
 Colomanus → Kálmán, magyar király
 Colombo, Fernando 292, 380, 381
 Comenius, Johannes Amos 483, 484, 488
 Concoreggio, Gabriel de 334, 336

- Constantinus, Nagy, római császár 305
 Copernic → Kopernikusz, Mikolaj
 Cordatus, Conradus 14, 15
 Cordes, Michael 19, 20
 Coresi diakónus 141
 Corneille, Pierre 264
 Corvin János 410
 Corvin Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Cöler, Philipp Albert 20, 27
 Craetsius → Krazius, Joachimus
 Cunaeus, Petrus 488
 Cunningham, Ian Campbell 469, 477
 Curtius Rufus, Quintus 162, 169, 170, 172, 200, 324, 325
 Cushing, Kathleen G. 477
 Cyprianus, Caecilius, Sanctus 408
 Czauck, Simon 164–166
 Czegle Imre 389
 Czeglédi László 510
 Czeglédi Szabó Pál 73
 Czéh Sándor 506
 Czékli Béla 205, 212
 Czene, Petrus 75, 76
 Czibula Katalin 95, 96, 98, 387
 Czirók András 509
 Czövek Zoltán 499–513, 500
 Czvittinger Dávid 19, 513
- Csaba György Gábor 25
 Csáky István 195
 Csáky László 74
 Csáky Miklós 74
 Csala Imre 281
 Csánki Dezső 403
 Csapláros István 366
 Csapodi Csaba 1, 3–5, 315, 317, 403, 414, 497
 Csapodiné Gárdonyi Klára 1, 3, 86, 315, 317, 403, 413
 Császár Ivett 505
 Csathó Kálmán 345, 446, 447
 Csatkai Endre 27
 Csávossy Elemér 521
 Csécsi Imre 371, 438, 439
 Csehi István 21
 Csehi P. András 20, 21
 Csengery Antal 247
 Csépe Valéria 508
 Cserey Farkas 388
 Csemus Sándor 92
- Cserzy Mihály 446
 Cseszka Éva 521
 Csikesz Sándor 201
 Csikós Judit 509
 Csiszár Miklósné 511
 Csiszár Sámuel 431
 Csizmadia Sándor 446, 447
 Csohány János 509
 Csóka J. Lajos 304
 Csóka-Jaksa Helga 510
 Csokonai Vitéz Mihály 82, 278, 501
 Csonka Ferenc 167
 Csontos János 317–319, 323, 336, 392, 496
 Csorba Dávid 390, 393
 Csorba László 91, 93
 Csoron János 149
 Csörsz Rumen István 391
 Csulai György 403
 Csulai Mór Fülöp 399, 400, 403, 404, 412, 417
 Csuti Elemér 162, 191
 Csúzy Zsigmond 392
 Csúry István 389
- Dach, Simon 264
 Damjanich János 37
 Danaeus, Lambertus 488
 Dankó József 148
 Dante Alighieri, 289, 324, 330, 336, 399
 Darab Ágnes 392
 Dávid Ferenc 140, 492
 Deák Antal András 504
 Deák Eszter 512
 Deák Ferenc 39, 47, 232, 239, 247, 278, 357, 509
 Debreczeni Attila 390, 507
 Decsi → Baranyai Decsi János
 Dede Franciska 507
 Dege Sándor 51–68
 Deimel, Hyacinth 266
 Dékáni Kálmán 92
 Delisle, Leopold 266
 Dembinski, Henryk 38, 243
 Demény Lajos 179
 Demeter Júlia 501
 Demmel József 506
 Denommé, Isabelle C. 380, 381
 Depkat, Volker 95
 Déry (Mráz) Mihály 226
 Descartes, René 23, 25, 26

- Desrosiers-Bonin, Diane 381
 Dessewffy Emil 244
 Dethier, Philipp Anton 321–323, 325, 326
 Detsinyi Frigyes 64
 Deutsch Gábor 62
 Deutschmann, Johann 20, 21
 Dévay József 513
 Deveseri Gábor 9, 185, 409, 410
 Dezsényi Béla 219, 224, 226, 234
 Dézsi Lajos 92
 Di Pietro Lombardi, Paola 501
 Diest, Henricus 488
 Dieterich, Conrad 488, 489
 Dillon Bussi, Angela 501
 Dión 170, 171
 Diószeghy Tibor 344, 350
 Diószegi, Michael 363
 Diu, Isabelle 377
 Dobrossy János 432
 Dobrzycki, Jerzy 22
 Dóczy Katalin 403
 Dóczy János 13
 Dóczy Péter 403
 Dóczy András 168
 Dolet, Étienne 379
 Domanovszky Ákos 509, 512
 Domanovszky Sándor 298
 Domokos György 19
 Domokos Mariann 506
 Domokos Mátyás 508
 Domonkos György 501
 Domonkos Ottó 508
 Dove, Alfred 33
 Dömötör Adrienne 159
 Dörnyei Sándor 501, 518
 Draskóczy István 255
 Dreves, Guido Maria 152
 Dreyer, John L. Emil 163
 Drusius, Johannes 393, 394
 Dsenevis, görög orvos 329
 Du Bois, Simon 381
 Dudás Anikó 509
 Dudith András 479, 512
 Duerbeck, Hilmar W. 23
 Dukkan Ágnes 95, 505
 Dunăreanu, Elena 385
 Dunn, Kenneth 468
 Duns Scotus, Johannes 268, 272
 Dux Adolf 249
 Ebert, Friedrich 101
 Eckardt, Julius 33
 Ecsedy Judit, V. 492, 502
 Ed, magyar vezér 464, 465
 Edemen, magyar vezér 465
 Éder Xavér Ferenc 521
 Éder Zoltán 508
 Edwards, Edward 318
 Eghenvelder, Liebhard 96
 Ego → Rózsavölgyiné Fried Margit
 Ehinger, Georg, von Ulm 360
 Einhorn, J.G. → Horn Ede
 Eisler János 503
 Eisler Mór 243, 248, 249
 Ekler Péter 375, 377, 491–496
 Elek Artúr 277
 Elek Zsuzsanna 508
 Éliás Márton 441
 Eliud → Előd, magyar vezér
 Elizabeth I. → Erzsébet, I., angol királynő
 Előd, magyar vezér 464, 465
 Emericus → Imre, Szent, Árpádházi herceg
 Emődi András 112, 113, 207, 315–337, 500
 Ender, Johann 503
 Endre herceg → András herceg, I. Nagy Lajos,
 magyar király öccse
 Endrey Gyula 279
 Engel Pál 92, 175, 403
 Engels, Martin H. H. 393
 Ennetiere, Marie de 381
 Enrico di Guzman, Olivares grófja 88
 Entner, Heinz 261
 Eötvös József 41, 221, 241, 242, 252, 274, 277
 Eötvös Károly 277
 Ephorosz 417
 Epigenes 173
 Erasmus, Desiderius 375–379, 415, 417, 489, 490
 Erazmus, Szent 151
 Ercsei Dániel 432
 Erdei Pálma 54
 Erdei Sándor, id. 282
 Erdélyi József 283
 Erdész Ádám 503
 Érdi Marianne 504
 Erdő Péter 469
 Erdős Renée 446, 447
 Erdősi Péter 197
 Eredics Péter 391, 393–394, 490
 Ernő, Habsburg főherceg 150

- Érszegi Géza 307
 Erythräus Joachim 21, 30
 Erzsébet, angol hercegnő 483
 Erzsébet, I., angol királynő 70, 72
 Erzsébet, Kun, magyar királyné 87
 Erzsébet, Lokietek, magyar királyné 85
 Erzsébet, magyar királyné 85, 92, 250
 Erzsébet, Szent, Árpádházi 151, 293, 294
 Essenius, Andreas 201, 487
 Esser, Kajetan 270
 Este, Lucrezia d' 399
 Estei Hippolit 12
 Esterházy Károly 515
 Estókné Baranyi Beatrix 512
 Etényi Dóra, G. 176, 507
 Ethele → Attila, hun uralkodó 464
 Ethey István 504
 Euclides 488
 Eusebius (Caesariensis) Pamphilius 8, 9, 324, 325, 334, 335
 Eustathius 324
 Evangelisti, Giovanni Battista 490
 Ewald, Paul 470
 Expert, Joanna 376

 Fabini, Theodor 17
 Fabó András 19
 Fabó Edit 502, 510
 Fabricius, David 165, 166
 Fabricius, Georgius 21
 Fabrizio-Costa, Silvia 398, 400
 Fabroni, Carlo Agostino 208
 Faelli, Benedetto di Ettore 406, 413
 Faes de Mattani, Barbara 272
 Fahle, Ewald 266
 Fallenbüchl Ferenc 202, 204, 205
 Faludi Ferenc 80, 521
 Faludi Viktória 504
 Fanna, Fedele da 265–267, 272
 Farel, Guillaume 379–381
 Farkas Albert 93
 Farkas Gábor 19, 206
 Farkas Gábor Farkas 16, 162–200, 163, 510
 Farkas Gyöngyi 501
 Farkas Imre 345, 445, 447
 Farkas Mária, Cz. 508
 Farnabius, Thomas 490
 Fassel, Horst 386
 Fata Márta 513

 Fáy Dávid 521
 Fazakas Gergely Tamás 389–391
 Fazekas Csaba 108, 109
 Fazekasné Majoros Judit 507
 Featherstone, Mike 54, 565
 Fechner, Jörg-Ulrich 261
 Feenstra, Robert 393
 Fehér Erzsébet 368, 369
 Fehér Katalin 78–81, 107, 108, 368 368–372, 420–443, 506
 Fehérvári József 279
 Fejérdy András 509
 Fejérvögy István 159
 Fejérváry József 279–2782
 Fekete Csaba 390, 393, 501, 502, 506, 513
 Fekete Gézné 4
 Fekete István, dunántúli evangélikus püspök 204
 Feleky Géza 343, 347, 349, 354, 356, 446
 Fenessy György 204
 Fényes Elek 230, 243
 Fenyő István 32, 35
 Ferabosco, Pietro 186
 Ferdinánd, I., magyar király 14, 69, 168
 Ferdinánd, V., osztrák császár, magyar király 43, 423
 Ferenc József, I., osztrák császár, magyar király 43, 46, 48, 111, 322
 Ferenczi Ilona 501
 Ferenczi Zoltán 111
 Ferenczy Endréné 500, 511
 Ferenczy Valér 446
 Festetics György 218
 Festus, Johannes 168
 Ficino, Marsiglio 402
 Field, Richard S. 291, 292, 294
 Filiczky de Filefalva, Johannes de 478
 Fischer Dániel 519
 Fischer, Albert Friedrich Wilhelm 262
 Fischer, Heinz-Dieter 34
 Fischer, Jacobus 478
 Fischer, Ludwig 318
 Flaming, David 267
 Fleming, Johannes 390
 Fleming, Paul 259, 261–265
 Fletcher, Shelley 294
 Florianus Mátyás 92, 308
 Florit, Ermenegildo 269
 Florus, Lucius Annaeus 4, 399, 488
 Fockema Andreae, S.J. 364, 491

- Fodor Aladár 457
 Fodor László 446
 Fogarasi Zsuzsa 501
 Font Zsuzsa 162, 195, 497
 Fontana, Domenico 88
 Forgách Antal 320
 Forgách Ferenc 515
 Forgács Simon 207
 Fórišová, Marta 96
 Forrai Tamás S.J. 521
 Fournier, Pierre Simon, le Jeune 292, 469, 477
 Fox, John 69
 Földesi Ferenc 496–498, 496, 498
 Földi János 391
 Földi Mihály 446
 Földvári Gábor 143
 Fraknoi Vilmos 111, 310, 315–318, 401, 409
 Franchet d'Esperay, François 461
 Francke, August Hermann 117
 Franco, Giacomo 188, 189, 192
 Frankovith Gergely 505
 Fransen, Gérard 477
 Frey, Arthur 238
 Freytag, Gustav 32, 33, 35, 41, 253
 Fried István 32, 384, 386–388
 Friedberg, Emil 471–475
 Friedländer Sára 387
 Friedmann, Otto Bernhard 36, 245
 Frigyes, V., pfalzi választó, cseh király 483
 Frimont, Johann 82
 Frisnyák Sándor 504, 505
 Froment, Antoine 381
 Frölich János 457
 Fuad Mehmed pasa 321
 Fugger, Johann Jacob 287
 Fuller, Thomas 490
 Fumée, Martin 194
 Futaky László 511
 Fügedi Péterné 513
 Fülöp, II., makedón király 3, 9
 Fülöp, III., spanyol király 85
 Fűzesné Hudák Julianna 503

 Gaab, Hans 25
 Gaál Endre 283
 Gaál Gaszton 283
 Gaál György 249
 Gaboda Péter 320
 Gábor Andor 342, 345, 348, 445, 446, 450, 452
 Gábrriel Asztrik 146–148, 151, 152, 154, 155, 312
 Gábrriel P. Gottfried 146
 Gabriel → Báthory Gábor, erdélyi fejedelem
 Gaisser, Julia Haig 398, 397, 409
 Gál András 504, 505
 Gál Gedeon 269, 270
 Gál Imre 73
 Galavics Géza 186, 191
 Galgóczy Károly 437
 Galilei, Galileo 25, 26
 Gall, Franz 492, 493
 Galla Ferenc 202, 208
 Galvácsy László 218
 Gamauf, Samuel 263
 Gantrel, Étienne 116
 Garai Pál 361
 Garami Ernő 460
 Garay János 248
 Garázda Péter 3
 Garber, Klaus 265
 Gárdonyi Albert 92
 Gárdonyi Géza 150
 Garin, Eugenio 10, 398, 404, 414, 419
 Gassendi, Pierre 26
 Gatti, Alitenius 164, 186
 Gatti, Friedrich 82
 Gaudardus, Samuel 490
 Gaza, Theodorus 335
 Gazda István 500, 505, 506
 Gebhardt, Hartwig 99
 Géczy János 508
 Gécs Béla 502, 503
 Gelléri Gábor 500
 Gellért, Szent 297
 Gellius, Aulus 399
 Gensericus, vandál király 170
 Genthon István 88, 91
 Georg von Ulm 360
 Geréb László 405
 Geréb Péter 405
 Gerecze Péter 90, 91
 Gerézdi Rabán 401, 405
 Gergely Zsuzsanna 69
 Gergely, VII., pápa 254–257, 304–306, 308–312, 314, 474, 477
 Gerhard, Johann 117
 Gerics József 255–257, 298, 304–307, 310, 312
 Geringer, Karl 38
 Gerő Gyula 500, 510–512

- Geysa → Géza, I., magyar király
 Géza fejedelem, 298, 300, 464, 465, 514
 Géza, I., magyar király 256, 257, 298–301, 304–307, 464, 465
 Gibárti Keserű István 416
 Gibárti Keserű Mihály 400, 405, 412, 416
 Gidófalvi István 205
 Gilárty Zoltán 446
 Gilmont, Jean-François 376–378, 380, 381
 Giotto di Bondone 93
 Giovanna I., regina di Napoli → Johanna, nápolyi királynő
 Gittichius, Michael 489
 Glowynsky, Paulus 361
 Glück Károly, dr. 344
 Gmehling, Hermann 62
 Gnäser, Carolus 495
 Gnäser, Catharina 492, 493, 495
 Gnäser, Johannes 492, 493
 Goda Beatrix 511
 Goethe, Johann Wolfgang von 97
 Goltzius, Hubert 393
 Golubovich, Girolamo 268
 Gomba Szabolcsné 392, 393
 Gombóc Márta 511
 Gombos Ferenc Albin 313
 Gonda György dr. 513
 Gonda Zsuzsa 503
 Gorgusz → Greguss Ágost
 Goriupp Aliz 513
 Goró Lajos 82, 83, 85, 87, 88, 90, 91, 93
 Gosztonyi János 12
 Gottsched, Johann Christoph 264, 265
 Göbölös Magdolna 500
 Göllner, Carl 188
 Gömöri György 69–72, 201, 478, 478–483, 485, 505
 Gönczi Ambrus 500
 Görgey Arthur 37, 38, 238, 243, 244, 246, 252
 Göring, Hermann 504
 Gragger Róbert 385
 Granasztói Olga 501
 Grant, Edward 23
 Grass, Günter 97
 Gratianus 256, 411, 469
 Gregorius de Chrescencio 312, 313
 Gregorius, papa → Gergely, VII., pápa
 Greguss Ágost 249
 Greiling, Werner 95
 Grell, Andreas 20
 Grempe a Freudenstein, Ludovicus 488
 Grendler, Paul 362
 Grill Károly 274
 Grindal, Edmund 69
 Gritti, Lodovico 405
 Gróf L. László 504
 Grolier, Jean 115
 Gruber, Carl Anton 96
 Grudius, Nicolaus 390
 Grunow, Johannes 33, 34
 Grün, Anastasius 47
 Grünwald Géza 507
 Gryphius, Andreas 264
 Gryphius, Christian 264
 Gryzla, Manfred 490
 Gualtherus, Rudolphus 488
 Guarino, Battista, jun. 1, 5, 6–8, 10, 11, 15
 Guilbaud, Juliette 502
 Gulyás József 388, 389
 Gulyás Melinda 504
 Gulyás Pál 123
 Gunesch, Johannes 22
 Gusmano, Enrico conte di Olivarez 85, 88
 Gutenberg, Johann 291, 293, 294, 502,
 Guzman Henrik 90
 Günther, Johann Christian 97, 264
 Gvadányi József 502
 Gyáni Gábor 51, 53, 59
 Gyarmati István 12
 Gyenes László 460
 Gyenis András 521
 Gyömrői Edit 344
 Gyöngyösi Ilona 63
 Györfly György 312
 György Aladár 111
 Györgyi Gézáné Zámor Magda 513
 Győri Aranka 449
 Győri István 512
 Gyug, Richard Francis 477
 Gyulafi Lestár 171
 Gyulafy Lestár 171
 Gyulai Pál 112
 Gyuris Gyögy 500, 511
 Haacke, Wilmont 32
 Habsburg Mária → Mária, magyar királyné
 Haczaki Márton 315

- Hadrianus, római császár 328, 330
 Haebler, Konrad 113
 Haenel, Gustav. 475
 Hahn, Ulrich 1, 6
 Haiman György 503
 Hajnóczy Iván 168
 Halász Gábor 93
 Halász Magdolna 511
 Halaváts Gyula 17
 Hales, Alexander of → Alesius, Alexander
 Halle, Ludwig 492, 493
 Halse, Sven 97
 Hamesse, Jacqueline 267
 Hammerdörffer, Simon 27
 Hanák Péter 54, 62
 Hangodi Ágnes 499, 512
 Hannibál 410
 Háportoni Forró Pál 172
 Haraszthy Miklós 13
 Hargittay Emil 521
 Harpad → Árpád, magyar vezér
 Harrer Ferenc 65
 Harsányi István 389
 Harsányi Zsolt 342, 343, 351, 444–446
 Hartmann, Julius 27
 Hartvik püspök 310, 464, 468
 Hassenstein von Lobkowitz, Bohuslav 400
 Hattoorp, Heinrich Jacob 20, 28
 Hatvani István 392
 Hatvany Lajos 338–359, 444–463
 Hatvany Lajosné 340, 341
 Hauff, Else 95
 Haug, Christine 95
 Hausner Gábor 19, 508, 513
 Havas Gyula 447
 Havas József 109, 110
 Havas László 389, 391
 Haynau, Julius von 38, 39, 239
 Heckenast Gusztáv 108, 245, 272, 290, 291
 Heereboord, Adrianus 487
 Heerman, Johann 261
 Hegedüs András 205
 Hegedüs Béla 96
 Hegedüs Géza 22
 Hegedüs István 397
 Hegyi Dolores 171
 Heine, Heinrich 251
 Heinrich Gusztáv 247, 385
 Heinsius, Daniel 264
 Helk, Vello 492
 Hellaeus, Ludovicus 493
 Hellebrant Árpád 2, 4, 11, 491
 Hellmann, C. Doris 166
 Helmholtz, Richard Henry 469
 Heltai Gáspár 121–145, 491
 Heltai János 73, 479, 483 492, 500, 505
 Henrik, II., német-római császár 314
 Henrik, III., francia király 163
 Henrik, VIII., angol király 381
 Henszlmann Imre 319–322, 325, 328, 329, 336
 Hepworth, Mike 54
 Herbig, Friedrich Ludwig 33
 Herczeg Ferenc 446
 Herczeg Géza 344
 Herczeg Mihály 279
 Herder, Johann Gottfried 265
 Herepei Gergely 425, 426, 430
 Herepei Károly 424, 425
 Hérodotosz 8
 Herpay Gábor 201
 Hertling, Georg Friedrich von 448
 Herz Henrik 340
 Hess András 375
 Hesslein József 350
 Hetzel, Johann Peter 27
 Hevesi Sándor 345, 446
 Heydemann, Klaus 96
 Hideg Ágnes 510
 Hídvégi Mikó Ferenc → Mikó Ferenc
 Hieronymus → Jeromos, Szent
 Hieronymus, Eusebius 329
 Higman, Francis 380
 Hiller István 375
 Himfy → Kisfaludy Sándor
 Hindy János 222
 Hirsch Albert 340
 Hirsch Lipót 112
 Hirtenfeld, Jaromir 82
 Hitler, Adolf 284
 Hobbes, Thomas 26
 Hobrecht, Jacobus 490
 Hock János 460
 Hodinka Antal 392
 Hofbauer Nepomuk János 506
 Hoffgreff, Georg 140
 Hoffhalter Rudolf 392
 Hoffleit, Dorrit 165
 Hoffmann von Hoffmannswaldau, Christian 263

- Hohenlohe, Sigmund von 400
 Holl Béla 121
 Hollándar Sándor 344
 Holler, László 501
 Holló Szilvia Andrea 503
 Holzer Simon 51
 Homérosz 186, 324, 492
 Homok → Cserzy Mihály
 Homolay Endre 369, 370
 Honorius Flavius, nyugat-római császár 305
 Honsberg, Eugen 261, 262
 Honterus, Johannes 135
 Hoorn, J. G. → Horn Ede
 Hoornbeeck, Johannes 487
 Hopp Lajos 366
 Horatius Flaccus, Quintus 185, 264
 Hormayr, Josef 82, 286, 383
 Horn Ede 41, 243
 Horovitz Jakab 278
 Horvát István 318
 Horvát Márton 184
 Horváth Ádám 78
 Horváth Iván 258
 Horváth János 2–4, 7, 151, 255, 297, 313, 404
 Horváth József 386
 Horváth Martinián 269
 Horváth Mihály 245
 Horváth Sándor 508
 Hosszútóthy István 197
 Hottinger, Johann Heinrich 488
 Hoványi Ferenc 88
 Hörceik Richárd 363
 Hrabovszky János 82
 Hubert Gabriella, H. 258, 505
 Hudi József 500, 504, 511
 Hummel, August 101
 Hunfalvy Pál 248, 385
 Hunger János Henrik 212, 515
 Hunt, Lynn 505
 Hunyadi Ferenc 169, 172, 183, 195, 199, 200
 Hunyadiak 69, 403
 Huszár Vilmos 508
 Huszti József 10
 Huszti, Andreas 17
 Hyde, Thomas 509

 Ignác, Szent, Loyolai 520
 Ilia Mihály 454
 Illésházy István 162, 164, 165, 194, 200

 Illucz Oláh János 230, 232–234, 236
 Ilosvai Selymes Péter 92
 Illyés András 212
 Illyés, Stephanus → Illyés András
 Imre Mihály 390
 Imre, Szent, Árpádházi herceg 464
 Imrefi → Vahot Imre
 Ince, III., pápa 313
 Ince, XII., pápa 208
 Incze Sára 430
 Ingen, Ferdinand van 265
 Ipolyi Arnold 316, 317, 319–325, 336, 337, 376, 506
 Isidorus Hispalensis → Isidorus, Sevillai
 Isidorus, Sevillai 309, 465, 466, 469, 474
 István, I., Szent, magyar király 151247, 298, 300, 303, 305, 310, 388, 391, 424, 464, 465, 468, 503, 514
 István, V., magyar király 87
 Istvánffy Miklós 175, 181, 191, 194, 195
 Iszokratész 405, 417
 Iuba, II., Numidia királya 408
 Iván Ede 276
 Ivánfi Jenő 446
 Iványi Béla dr. 501
 Ivo, Chartres-i Szent 468–470, 472, 474, 476, 477

 Jacobinus János 193, 195
 Jacobus Antonius Marcellus Venetus 389
 Jacobus Cibiniensis 16
 Jaffé, Philipp 470
 Jahn, Christian Friedrich 28
 Jakab Elek 83
 Jáki László 520
 Jakó Zsigmond 141, 142, 315, 320, 321, 497, 510
 Jakobovics Jenő 344
 Jankovich Miklós 388
 Jankovics József 201
 Jankovits László 10
 János István 391, 505
 János király → János, I., (Szapolyai), magyar király
 János lengyel diák 360
 János minorita 92
 János, Habsburg főherceg 83
 János, I., (Szapolyai), magyar király 13, 14, 69
 János, Szent, Kapisztrán 268

- Jánoska Antal 503
 Janus Pannonius 10, 389, 478, 479
 Jaros Vince 441
 Jászay Magda 197
 Jászberényi, Paulus 483–491
 Jászi Oszkár 350
 Jeiler, Ignatius 267, 268
 Jensma, Goffe Theunis 484
 Jenson, Nicolaus 4
 Georgio de Ulmo → Georgius de Ulm
 Jeromos, Szent 324, 325, 335, 415, 416
 Jesenšek, Marko 506
 Jób, esztergomi érsek 312
 Jobbágy Jenő 446
 Jobst Agnes 511
 Johanna, nápolyi királynő 84, 85, 89, 91–93
 Johannes Baptista → Evangelisti, Giovanni Battista
 Johannes Chrysostomus, Sanctus 379
 Johannes de Lassothei 361
 Johannes de Thurocz → Thuróczy János
 Johannes notarius 360–362
 Johannes Polonus 360
 Jókai Mór 248, 277, 371
 Jordan, Max 33
 József Attila 283, 344
 József Farkas 338
 József nádor 318, 388
 József, II., magyar király 5, 79, 373
 Juhász Nagy Sándor 509
 Juntke, Fritz 260
 Justh Gyula 279, 280
 Justinianus, I., bizánci császár 170
 Justinus, Marcus Junianus 1–9, 11, 15, 399
- K. Gy. → Kókay György
 Kacsóh Pongrác 344, 346, 348, 446
 Kadar 464
 Kadocsa 465
 Kaemmel, Otto 35, 49, 246, 247
 Käfer István 504, 505, 521
 Kafka Margit 340, 341, 343, 446, 447, 449, 451, 452
 Kaiser Nándor 160
 Kaján Ábel 513
 Káldi György 287
 Káldos Gyula 500
 Kálmán, magyar király 299, 300, 468
 Kaltenbrunner, Ferdinand 470
- Kálvin → Calvin, Jean
 Kanizsai Erzsébet 149
 Kanizsai Pálfi János 73, 74
 Kántor Sándorné Varga Tünde 392, 506
 Kapitánffy István 1
 Kápolnai Iván 508
 Kaposi József 289
 Kaposi Sámuel 206
 Kaprinai István 203
 Kapronczay Katalin 507, 519, 520
 Karácson Mihály 228
 Karácsonyi János 1
 Karancs-Berényi (III.) György 205
 Kárász József 278, 282, 284
 Karáth Tamás 521
 Kardos István 344, 350
 Kardos László 445
 Kardos Tibor 405
 Karinthy Frigyes 111, 340–343, 347, 349, 351, 354, 444–447, 454, 463
 Karlstadt, Andreas Rudolf von 380
 Károly Lajos spanyol infáns 85
 Károly Róbert, I., magyar király 84, 85, 87, 88, 91
 Károly, durazzói herceg 85, 89
 Károly, Habsburg főherceg 72
 Károly, I., Anjou nápolyi király 83, 88, 90
 Károly, I., Nagy, német-római császár 314
 Károly, II., (Sánta) nápolyi király 87
 Károly, II., Kis, magyar király, III., nápolyi király 93
 Károly, IX., francia király 163
 Károly, VIII., francia király 115
 Károlyi István 219
 Károlyi Mihály 284, 349, 352, 355, 460
 Kárpáty Csilla 162
 Kaspar, Johann 150
 Katalin, II., orosz cárnő 95
 Katona Tünde 19, 206
 Katsányi Sándor 511
 Kaulich Etel 60
 Kazári István 206
 Kazinczy Ferenc 78, 79, 388, 389, 496
 Kazinczy Gábor 162
 Kázmér, IV., lengyel király 400
 Kazy Ferenc 521
 Kazy János 521
 Keckermann, Bartolomeus 479, 488
 Kecskeméti Gábor 513

- Kégli Ferenc 383
 Kekius, Andreas 493
 Kelemen Eörs 504
 Kelemen Lajos 512
 Kelemen, VI., pápa 85
 Kelemen, VIII., pápa 196
 Kelemen, X., pápa 332
 Kelemen, XI., pápa 202
 Kellner, Jakob 492–496
 Kemény György 382
 Kemény János 391
 Kemény József 397
 Kemény Lajos 168
 Kemény Zsigmond 321, 434
 Kemmel, Johann 20
 Kemp, William 378, 380, 381
 Kende György 121, 143
 Kende Sámuel 504
 Kenéz Sándor 279–281
 Kepler, Johannes 166, 167
 Keppeler, Bartholomäus 164, 188, 190
 Kerca Asztrik 148
 Keresztély Ágost 207
 Kereszty István 382
 Kerkei Jenő 521
 Kerny Terézia 303
 Kerpel Péterné 507
 Kertbeny Károly 188, 248–253, 383
 Kertész Balázs 254–257, 297–314, 299, 300,
 306, 309, 312, 464–468, 464, 467, 468
 Kéry, Lotte 469
 Keserű Bálint 162, 195
 Keserű Gizella 162, 195, 497
 Keserű István 405
 Keszthelyi Sándor 167
 Kétházi Pál 12
 Keve 464, 465
 Kézai Simon 466, 467
 Kézy Mózes 371
 Kharitón 392
 Kicsi Sándor 505
 Kilián István 521
 Kimon 334
 Király Ilona 160
 Király István 399
 Király Sándor 186
 Kirchmaier, Georg Caspar 21–23, 25
 Kirchner, Athanasius 377, 489
 Kiséri András 205
 Kis-Éri György 205
 Kisfaludi Liphay Sándor 230
 Kisfaludy Sándor 82, 249
 Kiss Áron 72
 Kiss Domonkos 211
 Kiss Endre József 388, 389
 Kiss Farkas Gábor 398, 503, 505
 Kiss Ferenc, ifj., id. Zilahi 422
 Kiss Ferencné 169
 Kiss Ferenczné († 1832) 422
 Kiss Géza (jogász professzor) 392
 Kiss Géza 433
 Kiss Katalin 422
 Kiss Sebestyén 390
 Kiss-széli József 206
 Kisvárdai István 361
 Klaniczay Gábor 297, 303, 306, 313
 Klaniczay Tibor 169, 193, 412
 Klapka György 37
 Klauser, Renate 314
 Klecker, Elisabeth 397
 Klestenitz Tibor 507, 508
 Klimes-Szmik Katalin 510
 Klimó György 515
 Klinghammer István 504
 Klosterberg, Brigitte 117
 Knapp Éva 201–217, 203, 373–375, 374, 375,
 390, 391, 502, 503, 506, 513
 Knauz Nándor 215
 Kner Endre 503
 Kner Imre 112
 Kniewald Károly 303, 304
 Knijff, Wilhelmus 485, 490
 Knipf-Komlósi Erzsébet 98
 Kocztur Gizella 445
 Kocsány Piroska 391
 Kocsi Csergő Bálint 74
 Kocsy Anikó 510, 513
 Koenig, Paul 100
 Koi Gyula 506
 Kokas Károly 510
 Kókay György 107–108, 218, 219, 228, 230,
 338, 366, 366–368, 386, 507, 519–520
 Kollányi Ferenc 12, 257
 Kollár Emília 504
 Kolombusz (!) Kristóf 292
 Kolozs Barnabásné 510
 Komáromi Csipkés György 20, 21
 Komáromi Sándor 505

- Komlovszki Tibor 157, 308
 Komnénoszok 318, 333
 Konok Péter 500
 Konstanzia, Árpád-házi hercegnő 148
 Kopácsy József 234, 441
 Kopallik, Joseph 149, 150
 Kopeczky Rita 172
 Kopernikusz, Mikolaj 20, 22, 25, 26, 166
 Korbáviai Miklós 361
 Korsog Balázs 508
 Korn Fülöp Antal 243
 Kornya László 391
 Korodi, Ludwig 252
 Koroknay Éva, Sz. 147
 Korompai Gáborné 391, 393, 513
 Kortsák Jenő 446
 Korvin Ottó 282
 Kosáry Domokos 386
 Kosáry Emmy, B. → Buttkayné Kosáry Emmy
 Kościuszko, Tadeusz 366, 367
 Koser, Konstantin 270
 Kossuth Ferenc 279
 Kossuth Lajos 37, 38, 41, 106, 108–110, 219,
 221–223, 226, 227, 231, 233, 236, 237,
 240, 243, 244, 246, 278, 283, 284, 507
 Kosztolányi Dezső 340–344, 347–349, 351, 353,
 355, 444–447, 449–451, 452, 454–456, 463
 Koszyk, Kurt 34
 Kottaner, Helene 250
 Kovách Zoltán 514, 516
 Kovács András 503
 Kovács Ernő dr. 52
 Kovács Éva 86
 Kovács Mihály 89
 V. Kovács Sándor 1, 3, 157
 Kovács Tamás 218
 Kovács Valéria 510
 Kovács-Martiny Mihály 318
 Kovácsné Csonki Katalin 511
 Kovacsóczy Mihály 224–229
 Kovalská, Eva 98
 Kovásznai Sándor 496–498
 Kozák Péter 513
 Kozmáné Gombkötő Hajnalka 511
 Kozocsa Sándor 111, 513
 Kóhalmi Béla 278
 Köhler, Johann David 5
 Kölcsey Ferenc 223, 224
 Köleséri Sámuel 497
 Köleséri Sámuel ifj. 497
 Kölzer, Theo 469, 477
 König Gyula 275–277
 König kapitány → König, Paul Leberecht
 König, Paul Leberecht 100–106
 Könyves Tóth Mihály 432
 Köpeczi Béla 175
 Körmendy Kinga 215, 514
 Körösy Zsigmond 257, 258
 Kőszegfalvi Ferenc 278–284, 279, 280, 283, 511
 Kőszeghy Péter 172, 500
 Kövendi Dénes 513
 Kövér György 53
 Kövér Lajos 506
 Krahé, Peter 264
 Krajevszky Gizella 386
 Kranhold, Karl Heinz 95
 Kraus, Karl 106
 Krautter, Konrad 399–401, 404, 407, 413
 Krazius, Joachimus 488
 Krieglleder, Wynfried 96, 98
 Krischan, Alexander 385, 387
 Kristályné Szabó Emőke 507
 Kristeller, Paul 292
 Kristó Gyula 91, 92, 255, 256, 307, 312, 466
 Kristof → Báthory Kristóf, erdélyi fejedelem
 Kristóffy József 281
 Kristolovecz, Joannes 206
 Krizskó Pál 11, 13
 Kronk, W. Gary 166, 199
 Kropf Lajos 91, 92
 Krúdy Gyula 446
 Kruppa Tamás 162, 185, 193, 195
 Kubinyi András 92
 Kubinyi Ferenc 319–323, 325, 336
 Kucza Péter 500
 Kucska Zsuzsa 511
 Kucsman Árpád 511
 Kulcsár Péter 162, 168, 215, 216, 401
 Kulinyi Ernő 344, 346, 348
 Kultsár István 218, 219, 221, 224, 237
 Kun András 389, 391
 Kun Béla → Vésztői Kun Béla
 Kuranda, Ignaz 32
 Kurcz Ágnes 157, 186, 303, 307, 416
 Kurucz János 281, 284
 Kutas Jenő 508
 Kuthy Lajos 507
 Kutsch, Arnulf 94, 95

- Kuttner, Stephan 314
 Kühár Flóris 303, 304
 Kühmann, Wilhelm 265
 Kührner Éva 508
 Küküllei János 91, 92
 Kürosz, II., perzsa király 8
 Kyriss, Ernst 113
- La Brasca, Frank 398
 Labádi Lajos 513
 Laczkó Géza 446
 Ladányi Erzsébet 256, 257, 298, 304–306, 310
 Ladányi Sándor 483, 491
 Ládi László 499
 Ladislaus → László, I., Szent, magyar király
 Ladó Bálint 196
 Laet, Johannes de 488
 Lafayette, Marie-Joseph de 366
 Laicha → Kadocsa
 Lajos, I., Nagy, magyar király 83–85, 88, 91–93, 464
 Lajos, II., magyar király 13, 286, 404
 Lajos, IX., Szent, francia király 88
 Lajos, tarentói fejedelem 93
 Lakatos László 339, 342, 343, 347–349, 351, 445, 446
 Lamberg, Franz Philipp 39
 Lampert, magyar herceg 298, 300
 Landau, Peter 469, 477
 Landerer Mihály 78, 108, 109
 Landovics István 390, 392
 Láng Benedek 501
 Láng Lajos 53
 Langer Mór 113, 114
 Lányi Viktor 446
 Lárencz László 508
 Larrainzar, Carlos 468
 Laskai Osvát 113, 288, 297, 299–304, 306–309, 311–314, 464–468, 505
 László Gyula 303
 László Jenő dr. 279
 László mester 514
 László nápolyi magyar pártkirály 90
 László, I., Szent, magyar király 254–257, 297–314, 464, 466, 468
 László, IV., magyar király 467
 László, V., magyar király 250
 Latour, Théodore Baillet de 36
 Latzkovits Miklós 19, 206
- Lauer, L.Chr. 101
 Lauf Judit 162
 Laurebergius, Petrus 488
 Laurentius, Jacobus 487
 Lay, Heinrich 385
 Lázár Oszkár 449
 Lázs Sándor 146–161, 152, 154, 156, 159
 Le Rouge, Guillaume 381
 Leblanc, Maurice 348
 Lefevre d'Étaples, Jacques 379, 380
 Lehmann, Paul 515
 Lehotzki 367
 Leibnitz, Gottfried Wilhelm 264
 Leibrock, Felix 265
 Leich, Pierre 25
 Lemberg, Hans 32
 Lemmens, Leonhard 266, 268
 Lempereur, Martin 381
 Lendvai István 341, 446
 Lendvay Károly 344
 Lengyel András 338–359, 444–463
 Lengyel Géza 339, 340, 343, 344, 347, 352, 444, 446, 461, 462
 Lengyel Imre 391
 Lengyel Márta, S. 239
 Lengyel Menyhért 446, 456
 Lenin, Vlagyimir Iljics Uljanov 354, 448
 Lenkeyné dr-né, Semsey Klára dr. 512
 Leó, I., Nagy, Szent, pápa 205
 Leó, XIII., pápa 267
 León, Enrique de 477
 Leopold Lajos, ifj. 351
 Lepsius, Karl Richard 323, 325
 Lessing, Gotthold Ephraim 265
 Lészfalvi Jos. [József] 207
 Lesznai Anna 341
 Leusden, Johann 201
 Lévy József 442
 Levente, Árpádházi herceg 298–301, 308, 466
 Lichnerová, Lucia 96
 Licio, Angelo da 408
 Linderfeldt, Klaus August 510
 Lipót, I., német-római császár, magyar király 204
 Lippai György 515
 Lipsius, Justus 489
 Liptai Imre 339, 341, 343, 346, 446
 Liphay Sándor 231–236
 Livius, Titus Patavinus 8, 11, 169, 200
 Lobkowitz, Juan Caramuel y 377

- Locke, John 108
 Loewenfeld, Samuel 470
 Lohenstein, Daniel Casper von 263
 Londecz Elek 343
 Lorántffy Mihály 479
 Losonczy István 344
 Losonczy Zoltán 446
 Lovassy László 110
 Lovászi Józsefné 500
 Loyolai Szent Ignác → Ignác, Szent, Loyolai
 Löcsei Péter 509, 513
 Löffladt, Günter 25
 Löher, Franz von 246, 247
 Lőkös Péter 259–265, 392
 Lőrinczi Réka 506
 Lövei Pál 86–88
 Lubac, Henri de 521
 Lubbertus, Sibrandus 394
 Ludwig → Lajos, II., magyar király
 Luitpold von Bayern 101
 Lukács Gusztáv Jenő 343, 357
 Lukacs, John 59
 Lukács, Ladislaus 197, 203
 Lukacsics Pál 149, 150, 155
 Lukianosz 406
 Lukinich Imre 17
 Lukiosz, Pátrai 406
 Lullus, Raymundus 488
 Lumpartus → Lampert, magyar herceg
 Luther, Martin 14, 140, 141, 205, 212, 379–381
 Lüder, Justus 117
 Lysandros 334

 Maccovius, Johannes 489
 Mackenzie, George 469
 Macrelius → Micraelius Johannes
 Maczák Ibolya 521
 Madách Imre 93
 Madai Sándor 392
 Madas Edit 146, 159, 297, 299, 302, 303, 306,
 307, 309, 311–313, 319, 375, 510
 Mádi Márton 411
 Mádl Antal 289
 Magyar Kálmán 303
 Magyar Krisztina 516–518
 Magyar Zoltán 303
 Magyar István 72
 Maillard, Jean-François 377, 378
 Mainz, F. R → Reisinger, Franz

 Mair, Alexander van der 183, 184, 186, 200
 Majer István 441
 Majlát István 121, 124
 Majláth János 229, 230, 234, 249, 291
 Majtényiné Türi Katalin 513
 Makkai László 198
 Malherbe, François de 264
 Malonyay Dezső 273
 Málusz Elemér 17, 256, 466
 Mander, Karel van 292
 Mannová, Elena 96
 Maráczy Urbán 269
 Márai Sándor 391
 Marcion Sinopensis 324
 Marczali Henrik 90, 446
 Maresius, Samuel 487
 Margit, Navarrai, francia királyné 379–381
 Margócsy István 159
 Mária Terézia, magyar királynő 39, 424
 Mária, Habsburg → Mária, magyar királyné
 Mária, magyar királyné 13, 376, 381
 Mária, nápolyi királyné, V. István magyar király
 leánya 87, 90
 Markiános, kelet-római császár 170
 Markó László 16
 Márkus Béla 513
 Maron, Guy 508
 Marosi Ernő 6, 303
 Marot, Clément 380, 381
 Marquard, Andreas 27
 Marschalkó Gábor 165
 Marshall, Peter 292
 Marsigli, Luigi Ferdinando 504
 Martell Károly, Anjou 83–85, 87–91, 93
 Martianus → Markiános, kelet-római császár
 Martin von Krumlov 400
 Martin, Henri-Jean 379
 Martini, Fritz 33
 Martinus, Johannes 488
 Márton Gábor 506
 Márton Istvánné 511
 Márton Mátyás 504
 Márton, Szent 305
 Martonfalvi György 484
 Marx, Karl 354
 Masen, Jacob 171
 Mästlin, Michael 166
 Máthé Elek 171
 Matheson, Ann 469

- Mathias Corvinus → Mátyás, I., magyar király
 Matthias I., roi de Hongrie → Mátyás, I., magyar király
 Mattia Corvino → Mátyás, I., magyar király
 Matuskovich (Polykarp) József 369
 Matzar, Ibrahim 331
 Mátyás, I., magyar király 3, 89, 168, 315, 317, 319, 327, 329–332, 337, 374, 375, 401, 402, 405, 410, 424, 496, 497, 502, 504, 510, 515
 Mayer, Lucas 173–175, 177, 185, 188, 195, 199, 200
 Mayer, Tobias 392, 506
 Mayerová, Erika 96
 Mázi Béla 108–110
 Medgyesi Pál 390
 Medgyesy-Schickli Norbert 299, 467
 Mednyánszky László 509
 Méhes György 430
 Méhner Vilmos 276, 277
 Meier, Jörg 385, 386
 Meijer, Theodorus Josephus 364, 491
 Meisner, Johannes 21
 Melancthon, Philipp 23, 379
 Melischek, Gabriele 95
 Melissus-Schede, Paul 478–480
 Mencherini, Saturnino 272
 Meneghin, Vittorino 266, 272
 Merclin, Johann 488
 Mercs István 393
 Merg Hajnalka 507
 Mertens, Sabine 292
 Meschendörfer, Adolf 385
 Mester Sándor 462
 Mészáros Borbála 507
 Mészáros Klára 59
 Mészáros Lázár 243
 Methuen, Charlotte 166
 Metternich, Clemens Lothar Wenzeslaus 39, 240, 318, 319
 Meyer, Véronique 115, 116
 Mezei Zsolt 505
 Mezey László 146, 147, 254, 256, 297, 304, 324, 325, 335, 336
 Mezőfi Vilmos 278
 Michael → Mihály, magyar fejedelem
 Michle → Mihály, magyar fejedelem
 Micraelius Johannes 487
 Middelburch, Petrus de 327
 Migne, Jacques-Paul 466, 468, 473, 477
 Mihala Vera 393
 Mihály, havasalföldi vajda 162, 181, 183, 184, 195
 Mihály, magyar fejedelem 298, 300, 464
 Mihályi Balázs 504
 Miklós Andor 338, 462, 463, 508
 Miklós Dezső 74
 Miklós, V., pápa 332, 335
 Mikó Árpád 316, 319, 322, 510
 Mikó Ferenc 162
 Mikó Imre 163
 Mikolai Mátyás 207
 Mikonya György 505
 Miksa, II., német-római császár; I., magyar király 70, 72, 168, 186, 478
 Mikszáth Kálmán 273, 274, 276, 277, 506
 Milano, Ernesto 510
 Milde, Heinrich 117
 Miles, Matthias 164–166, 168, 199, 200
 Miltiadesz 334
 Mindszenty József 509
 Minutolo, Orso 84–86
 Miroston philokratoros 333
 Misch, Johann Astrophilus 505
 Miskolczy István 89
 Misocacus, Wilhelm 163
 Módis László 393, 513
 Moepps, Emmy 95
 Moholy-Nagy László 344
 Mohor Jenő 504
 Mokos Gyula 74, 77
 Molière 264
 Molinaeus, Carolus 488
 Moll, Bernhard Paul 504
 Molnár Antal 521
 Molnár Ferenc, A. 390
 Molnár István 151
 Molnár János (1728–1804) 78–81
 Molnár János 21
 Molnár József 163, 171
 Molnár Mária 511
 Moltke 446
 Moltzan, Heinrich 22
 Moly Tamás 446
 Monavius, Jacobus 478
 Monok István 98, 94–99, 114–115, 115–117, 117–118, 162, 172, 186, 188, 285, 291–294, 315, 318, 375–381, 388–389, 499, 510, 513

- Monostori Imre 508
 Monostori Szilveszter 511
 Mordtmann, Andreas David 317, 321–325, 337
 Morhof, Daniel Georg 264
 Móricz Miklós 508
 Móricz Zsigmond 446, 447, 501, 513
 Morus, Thomas 69
 Mosóczy Zakariás 515
 Mozart, Wolfgang Amadeus 289
 Mózes Mihály 507
 Muckenhaupt Erzsébet 113
 Múdra, Durina 96, 98
 Mudrák József 391
 Mullerus, Johann Ulrich 488, 489
 Murádin Jenő 503
 Murányi Gábor 338
 Muret, Marc Antoine 394
 Muth Ágota Gizella 289–291
 Mügeln, Heinrich von 308
 Müller, Quintian 266

 Nabucodonozor 8
 Nadányi Zoltán 392
 Nádas Sándor 351, 444, 446
 Nádasdi Anna 121, 122, 1224, 139, 142
 Nádudvari Sámuel 497
 Nagel, Michael 94, 95, 98, 99
 Nagy Balázs 198
 Nagy Ferdinánd 221–224
 Nagy Ignác 248
 Nagy Iván 112, 150
 Nagy László (hadtörténész) 197
 Nagy László 504
 Nagy Pál 218, 219, 221–224, 227, 229
 Nagy Réka 500
 Nagy Sándor → Sándor, Nagy, makedón király
 Nagy Sz. Péter 338
 Nagy Zoltán 340, 445
 Nagy Zsuzsanna 512
 Napóleon, I., francia császár 97, 355
 Nápolyi Endre → András herceg, I. Nagy Lajos magyar király öccse
 Nápolyi Johanna → Johanna, nápolyi királynő
 Nasta, Michael 377
 Naujocks, Eberhard 34
 Navarrai Margit → Margit, Navarrai, francia királyné
 Nell-Breuning, Oswald von 521
 Nemere István 93
 Nemerényi Zsombor 501
 Nemes Erzsébet 510
 Nemes Ödön S.J. 521
 Nemeshegyi Péter S.J. 521
 Nemeskürty István 457
 Nemesszeghy Ervin 520
 Németh András 501
 Németh Béla 391
 Németh G. Béla 386
 Németh László 279, 390
 Németh Péter 508
 Németh S. Katalin 285–287
 Németh Sámuel 27
 Némethy Lajos 204
 Neubart Christoph 163
 Neubauer Lajos dr. 64
 Neuber, Wolfgang 32, 248
 Neuberger, Valeria 98
 Neubrunn család 503
 Neumeister, Erdmann 264
 Neveu, Bruno 115
 Neveu, Valérie 114
 Nicolaus, V., pápa → Miklós, V., pápa
 Niemayer, August Herman 436
 Nienes, Arie Pieter van 485
 Ninus, asszír király 8
 Nischbach, Josef 386
 Noble, Philippe 376
 Nordau, Max 509
 Noszályné Bodnár Ágnes 499
 Nottnagel, Christoph 23, 24, 27
 Nussbacher, Gernot 138, 141

 Nyáry Albert 85

 Obornyik Károly 248
 Obsopaeus, Vincentius 380
 Ockham, William of 270
 Odescalchi-Rucellai család 266
 Odesirio, Roberto de 93
 Ojtozi Eszter 390, 391
 Oláh Miklós 376, 515
 Oligier, Livier 266
 Olivar, Alexandre 360
 Oliver → Illucz Oláh János
 Oltay Károly 508

- Oltványi Ambrus 6
 Olty Antal 344
 Opitz, Martin, von Boberfeld 264, 265
 Opitz, Theodor 251
 Orbán, II., pápa 477
 Orbán, VI., pápa 93
 Orosz Ágnes 392
 Orosz József 41, 223
 Orosz László 521
 Orseolo Péter → Péter, magyar király
 Ortelius, Abraham 393
 Ortelius, Hieronymus 181, 182
 Orth, Myra Dickmann 380
 Osualdus de Lasko → Laskai Osvát
 Osztern Rózsa 386
 Otrókoci Foris Ferenc 201–217, 517, 518
 Ottenfels-Gschwindt, Franz 319
 Ottokár I., cseh király 148
 Óváry Lipót 89, 90
 Ozorai Imre 505
- Örkényi Otília 82
 Ósze Mária 513
 Ötvös László 505
 Ötvös Péter 96, 98, 162, 175, 188, 195, 497
 Óze Sándor 299, 467
- P. Mester → Anonymus
 Pacius, Julius 488
 Pade, Marianne 9
 Paillet, Antoine 116
 Pajorin Klára 1
 Pákh Albert 513
 Pákozdy Ferenc 393, 513
 Paksi Cornaeus Mihály 4769
 Pál, lengyel diák 360
 Pál, Szent, apostol 151
 Palailogoszok 318
 Palásti Katalin 149, 150, 153–155, 158, 161
 Pálfi György 505
 Palkovics Andrea 509
 Palló Gábor 22
 Pallósiné dr. Toldi Márta 501, 510
 Pap József 507
 Pap Károly 298
 Papillon, Jean Míche (!!) 292
 Papp Barbara 508
 Papp Bernadette 506
- Papp János 442
 Papp Júlia 82–93, 82, 89, 501, 503, 504
 Papp-Váry Árpád 504
 Paquin, René 379
 Pareus, David 73, 478–481
 Pareus, Johann Philipp 478–481, 483
 Parijs, Guillaume van 393
 Parker, Matthew 69, 70, 72
 Parshall, Peter 291
 Paschalis, II., pápa 477
 Passuth László 93
 Pataki Sámuel 422
 Pathai István 73
 Patocka, Franz 98
 Patyi Kálmán 762
 Patyi Tivadar 62
 Pauler Gyula 297, 302
 Paulucci, Fabrizio 202
 Paulus Bivilaqua de Labobia 362
 Paulus Diaconus 474, 475
 Paulus Magister 329
 Paulus Polonus → Pál, lengyel diák
 Paulus, Bernardinus 208
 Pázmány Péter 74, 287, 318, 390, 521
 Pecchinoli, Angelo 410
 Pécsi Ödön 78, 79
 Pejtsik Károly 63
 Pelbárt Jenő 504
 Pelegromius, Simon 489
 Pelle János 508
 Pellérdi Péter 178, 191, 194
 Pemdu (?) Miklós 258
 Pennington, Muriel 105
 Peresztegi Márton 160
 Perger Anna Mária 219
 Perger Gyula 503
 Perger Péter 121–145, 499–513, 500
 Perger, Richard 149
 Perjés Géza 508, 513
 Péronnet, Míche (!) 379
 Perottus, Nicolaus 324, 330, 335
 Perschy, Jacob 98
 Persovits József 507
 Pestalozzi, Heinrich 108
 Péter Katalin 379
 Péter László I, 16., 339, 491
 Péter, I., Nagy, orosz cár 95
 Péter, magyar király 299, 308

- Péter, Orseolo → Péter, magyar király
 Péter, Szent, apostol 332, 487
 Péterffy Károly 216
 Péterfi Albert 434
 Péterfi József 429
 Péterfy Jenő 370
 Peternainé Juhász Zsuzsa 288, 512
 Petersohn, Jürgen 314
 Pethő Gergely 194
 Pethő István 203
 Pető Sándor 341, 446
 Petőfi Sándor 248–251, 253
 Petrarca, Francesco 91, 264
 Petrik Géza 383, 519
 Petrik Istvánné 512
 Petrovsky Sándor 79, 80
 Petrózai Trattner Mátyás 219
 Petrus Alemanus 298, 300
 Petrus Lombardus 269
 Petrus, apostol → Péter, Szent, apostol
 Pflugk-Harttung, Julius von 318
 Phalarisz 501
 Philipposz makedón király → Fülöp, II., ma-
 kedón király
 Philostratos 375
 Picart, Étienne 116
 Pichtel, Balthasar Johann 22
 Pignatelli, Francesco 84, 85, 89
 Pins, Jean de 400, 405
 Pintér Márta Zsuzsanna 501
 Pio, Alberto 377
 Pimát Antal 142
 Piscator, Ludwig Philipp 490
 Pistillius, Antonius 488
 Pius, II., pápa 286
 Platón 411, 487
 Plautus, Titus Maccius 9, 331, 335, 409,
 410
 Plihál Katalin 501
 Plinius Secundus, Caius 331, 335, 399, 405,
 415, 417
 Plosius → Aemstel, Adrianus Plosius ab
 Plutarkhosz 8, 9, 170, 171, 200
 Pócs Éva 303
 Podhradzky József 92
 Pogány György 113, 114, 506, 508, 513
 Pogány Károly 440
 Pogányné Rózsa Gabriella 504, 510, 512
 Pohánka Éva 502, 512
 Pokoly József 75
 Polanus, Amandus 488
 Poliziano, Angelo 400
 Pollardt, Marcellus 196
 Polybios 324, 330, 335
 Ponnickau, Johannes Georgius 505
 Pór Antal 85, 86, 316
 Portogruaro, Bernardino da 265, 267
 Póssaházi János 202, 203
 Postma, Ferenc 362–365, 362, 363, 393, 394,
 483–491, 502
 Pray György 216, 297, 515
 Pražak, Richard 308
 Probus, Aemilius 330, 334, 335
 Prokesch-Osten Antal 319, 320, 322
 Prokopiosz 170, 200
 Prokopp Gyula 317
 Propertius, Sextus 399, 496, 497
 Prosperus Aquitanicus 324, 325, 329
 Prúszasz 9
 Ptolemaiosz 315, 324
 Pukánszky Béla 16, 18, 26, 386, 435
 Pulszky Ferenc 3, 6, 41, 239, 241, 243
 Pulszky Teréz 241, 252
 Purpus, Elke 292
 Pusztai Ferenc 505
 Pusztai Gábor 392, 506
 Pusztai Tamásné 505
 Püthagorasz 407
 Pyber László 207
 Quintilianus, Marcus Fabius 377
 R. Kiss → Rugonfalvi Kiss István
 Raabe, Paul 117
 Racine, Jean 264
 Ráczi János 508
 Radaeus, Aegidius 393, 394
 Radclyffe, Thomas 72
 Rade, Gillis van den → Radaeus, Aegidius
 Radics Márta, H. 511
 Radnóti Miklós 112
 Radó Polycarp 147, 152–154, 303
 Radziszewski, Elizabeth 508
 Radziwiln, Blasius 257
 Rae, Thomas Ian 469
 Rajnai Judit 510

- Rákóczi Ferenc, I., választott erdélyi fejedelem 483, 484
 Rákóczi Ferenc, II., magyar és erdélyi fejedelem 319
 Rákóczi György II, erdélyi fejedelem. 483, 484
 Rákóczi Zsigmond 479
 Rákóczy György, I., erdélyi fejedelem 318
 Rakoncza János 510
 Rákosi Marianna 506
 Rákosi Viktor 277
 Ramus, Petrus 487–489
 Randa, Alexander 185
 Rapaics Raymund 1
 Ráskai Lea 373
 Ráth György 3
 Ráth Mór 112
 Rátkai Márton 460
 Ratzenberger, Georg 5
 Ravanellus, Petrus 487
 Rédey Tivadar 513
 Regiomontanus, Johannes 515
 Regius, Johannes 487
 Rehbein, Arthur 101
 Rehse, Friedrich Joseph Maria 99
 Reichmann, Jacob 23, 24
 Reisinger, Franz 244
 Reisz László 512
 Rejtő Jenő 506
 Renaudet, Augustin 378
 Rendek József 441
 Rétfalvi Gábor 510
 Réthly Antal 172
 Réti Vilmos 344
 Reulos, Michel 379
 Reuter, Sabine 96
 Révai Leó 272
 Révai Miklós 78
 Révai Mór 275–278
 Révai Sámuel 272
 Révay Gusztáv 110
 Révay József 277
 Révay Mór János 276, 277
 Révay Péter 505
 Révész Béla 446, 447
 Révész Mária 397, 399, 401, 405, 406
 Révész, fotográfus 450
 Reychman, Jan 366
 Reynold, Roger E. 477
 Réz Henrik 383
 Rezsabek Nándor 508
 Rheticus, Georg Joachim 23
 Rhetor trapezonicus → Trapezuntius, Georgius
 Riccioli, Giovanni Battista 25
 Richter, Dieter 98
 Rico, Francisco 378
 Rieger, Franz 82
 Rippl-Rónai József 509
 Ritoók Emma 446
 Ritz Szilvia 289–291
 Ritzsch, Timotheus 95
 Róbert, nápolyi király 85
 Robitsek Márta 387
 Rocchetti, Elpidio 266
 Roderich von Dubrava 400
 Rojas Mónika 110–112, 389–391, 391–393
 Roland, Martin 5
 Rómer Flóris 88, 316, 318, 323
 Romhányi Károly 113
 Rose, Anna 399–401
 Rosenstrauch-Königsberg, Edith 32
 Rosenthal, Bernhard M. 504
 Rosner, Matthias 20, 27
 Ross, David 172
 Rossul, John L. 23
 Rotarides Mihály 513
 Rotenhan, Sebastianus de 400
 Roth, Stephan Ludwig 39
 Roussel, Gérard 379
 Rózsa György 500, 502, 503
 Rózsa Mária 32–50, 35, 238–253, 381–387, 384–386, 507
 Rózsavölgyiné Fried Margit 446
 Rozsondai Marianne 1, 4, 112–113, 504
 Rozsondai Rita 98
 Rubeus, Johannes 4
 Rudolf, I., német-római császár 88
 Rudolf, II., német-római császár; I., magyar király 162, 163, 168, 186, 191
 Rufinus presbyter 332, 334, 335
 Rugonfalvi Kiss István 297–299, 301, 302
 Rumschöttel, Hermann 99
 Runstedt, Salomon 21, 28
 Ruopp, Johann Friedrich 117, 118
 Rutai (Rudai) Tamás 361
 Rühl, Franz 2, 6

- Sabatier, Paul 268
 Sabellicus, Antonius 6
 Sági Erzsébet 507
 Sági Pál 364
 Sajó Géza 1, 286
 Sajó → Jókai Mór
 Salamon József 424
 Salamon, magyar király 255, 257, 301, 303, 306, 307
 Salgó Ágnes, W. 285
 Salgó Ernő 446
 Saliga Irén 501
 Sallai István 513
 Sallai Károlyné 511
 Sallustius, Caius Crispus 113, 186, 415, 416
 Salomon, Ludwig 33
 Sancta Clara, Abraham a 263
 Sanders, Jan 365
 Sándor bá → Bródy Sándor
 Sándor Imre 446, 447, 456
 Sándor, I., lengyel király 400
 Sándor, II., orosz cár 48
 Sándor, III., pápa 314, 470–472, 474, 476, 477
 Sándor, Nagy, makedón király 7, 8, 98, 162, 169, 170, 172, 185, 186, 200, 324, 325, 410, 411
 Sándor, VI., pápa 402, 408
 Sandart, Joachim von 292
 Saphir Gottlieb Móric 387
 Saphir Móric Gottlieb 387
 Sarbak Gábor 502
 Sárközi Márta 508
 Sárközi István 513
 Sárközi Péter 521
 Sarnyai Csaba Máté 509
 Sárosi Gyula 243
 Scaevola, Quintus Mucius 328
 Schaer, Frank 467
 Schaffer, Rosa 56
 Schaidler Pál 1, 2, 5–15,
 Schaidler Péter 11, 12
 Schedius Lajos 387
 Scheibe, Michaela 117, 118
 Scheibler, Christoph 487
 Schein, Johann Hermann 261
 Scheitler, Irmgard 262
 Schelling, Friedrich Wilhelm 97
 Scherger 367
 Schickardus, Wilhelmus 488
 Schier, Xystus 318
 Schilde, René 504
 Schiller Erzsébet 508
 Schimmelpfenning, Bernhard 314
 Schlesinger, Max 35, 342
 Schlüter, Severin 488
 Schmeizel, Martin 188
 Schmerling, Anton 39
 Schmidt Adolf 317
 Schmidt, Johann 117
 Schmidt, Julian 32, 250–253
 Schmidt, Peter 291, 294
 Schmidt, Sebastian 117
 Schmiedt Szabolcs 508
 Schmitt, Clément 269, 270
 Schmitth Miklós 215
 Schmutz, Jacob 377
 Schnabel, Werner Wihelm 260, 261, 263
 Schneider, Cornelia 292
 Schnitzler, Erasmus 16
 Schnitzler, Jacob 16–20, 22–25, 27–29, 31
 Schnitzler, Jacob, junior. 21
 Schnitzler, Jacob, senior. 21
 Schnitzler, Jacobus Cibiniensis 17, 21
 Schoch, Rainer 291, 292
 Schofield, Christine Jones 24
 Schotanus, Henricus 393, 394, 487, 489
 Schönherr Gyula 86
 Schöpflin Aladár 274, 277, 342, 446, 447
 Schrödl József 516
 Schulman, Aline 378
 Schultens, Albertus 362, 363
 Schunke, Ilse 113
 Schuster, Matthaëus 21, 28
 Schüller, Dionysius 268
 Schütte, Anton 239
 Schüttler Tamás 508
 Schütz, Brigitte 99
 Schwandtner, Johann Georg 91
 Schwarz, Karl 96
 Schwarzenberg, Felix 35
 Schwob, Anton 173, 386
 Schwob, Ute Monika 173, 177
 Scipio, Publius Cornelius, Africanus Maior 186, 328
 Scitovszky János 230
 Sebestyén Attila 392
 Sebestyén Géza 513

- Sebestyén Kálmán 67
 Seebergi Sasváry Zoltán 514
 Seel, Otto 7
 Seethaler, Jozef 95
 Segesváry Lajos 364
 Seibert, Ernst 96
 Seibert, Jutta 172
 Seidler, Andrea 96, 98, 385, 386
 Seidler, Wolfram 96, 385, 386
 Seivert, Johann 16–18, 21, 22
 Seláf Levente 360–362
 Semsey Viktória 509
 Seneca, Lucius Annaeus 172, 173, 327, 328, 488
 Senguerdus, Arnoldus 490
 Senner, Michael 20
 Sennyei, Ladislaus 204
 Siebmacher, Hans 181, 200
 Siebmachers, Johannes 5
 Sigerus, Emil 385
 Sigismondi, Consantino 165
 Sigismondo, Giuseppe 88
 Sihri Zsuzsa 508
 Sijnocusca, Joh. Bapt. 488
 Sikabonyi Antal 449
 Siklóssy László 446
 Silagi, Gabriel 99–106, 106, 466
 Sileo, Leonardo 272
 Silius Italicus, Tiberius Caius 335
 Simon András 506
 Simon de Ianua 329, 336
 Simon Szilvia 72–78
 Simonyi Ernő 88
 Sina Bassa → Szinán pasa
 Sinai Miklós 390
 Sinka Erzsébet 338
 Sinka István 283
 Sinkovics István 197
 Sipos András 54
 Sipos Anna Magdolna 512
 Sipos György 320, 321
 Siposné Lenkey Klára 512
 Sithmann, Johann 489
 Sluis, Jacob van 362, 394
 Sluterus → Schlüter, Severin
 Snader, Jan dr. 364
 Soksevits Dénes 509
 Solinus, Caius Julius 405
 Soltész Zoltánné 1, 159, 160, 286
 Solymosi László 12
 Somerset, Anne 72
 Somlyai Báthory Zsigmond 163
 Somlyó Zoltán 341
 Sommer, Johannes 478
 Sommervogel, Carlos 203
 Somogyi Ambrus 198
 Somogyi Katalin 149
 Somogyi Orsolya 149
 Somssich Pál 38, 239, 245
 Sonnevend Péter 510
 Sophocle → Szophoklész
 Soproni Ferenc 162
 Spartianus, Aelius 330, 335
 Speciano, Cesare 195
 Sperling, Johannes 23, 24
 Spinula, Georgius 202
 Springer, Anton 35, 46, 47
 Staden, Hermann von 261, 262
 Stadion, Franz 35
 Stael, Anne Louise Germaine de 341
 Stainhofer, Kaspar 492
 Stancsics Mihály → Táncsics Mihály
 Stapulensis, Jacobus → Lefevre d'Étaples, Jacques
 Steck, Balthasar 13
 Stein, Marquard von 400
 Steinacker Gusztáv 249, 252
 Steiner, Franz dr. 56
 Steinhagen, Harald 261
 Steinmetz, Horst 264, 265
 Stemler Ágnes 500, 505
 Stempel, Johan August 28
 Stephanus, rex → István, I., Szent, magyar király
 Stephanus, rex Poloniae → Báthory István, erdélyi fejedelem, lengyel király
 Steyn, Carol 502
 Stier, Gottlieb 249
 Stifter, Adalbert 289–291
 Stockinger Mátyás 288
 Stoll Béla 193, 259
 Stöber, Rudolf 94
 Stöwer, Willy 101
 Strauch, Aegidius 21, 22
 Strauch, Michael 22
 Strauss, L. Walter 173, 174
 Strindberg, August 446
 Strobel, Georg Fridrich 28

- Sturm, Johann 117
 Sturm, Johann Christoph 25
 Suetonius, Gaius Tranquillus 501
 Surányi Imre 505
 Surányi József 339–341, 343, 345
 Suri Orvos Mihály 479, 482, 483
 Suri Orvos Pál 479, 483
 Surján Miklós 386
 Sussex earlje → Radclyffe, Thomas
 Sybrandy, Sybren 393, 394
 Sylvester János 510

 Szabadi István 390
 Szabados György 201
 Szabó András 18, 483
 Szabó Dániel 51, 54, 61
 Szabó Ervin 111, 350, 446, 451, 452, 511, 512
 Szabó Ferenc S.J. 520–521, 521
 Szabó Géza 74
 Szabó István dr. 344, 349, 357
 Szabó Károly 122, 491, 518
 Szabó Katalin 507, 509
 Szabó Krisztián 390
 Cs. Szabó László 512
 Szabó Márta 501
 Szabó Melinda, P. 512
 Szabó Miklós 21, 491
 Szabó Sándor 499, 500, 505, 506, 508, 510, 512
 Szabó Titusz 269
 Szabolcs Éva 509
 Szakács Margit 512
 Szakmári György 286
 Szála Erzsébet 499, 500, 505, 507
 Szalai Sándor 504
 Szalay László 411
 Szalkai László 515
 Szamosközy István 3, 193, 197–199
 Szántó (Arator) István 521
 Szántó Judit 505
 Szarvady Frigyes 239
 Szász Károly 370, 432–435
 Szász Zoltán 452, 456
 Szathmári István 391
 Szathmári Pap Mihály 363
 P. Szathmáry Károly 17
 Szatmári György 405
 Szávuly Mária 501, 518

 Széchenyi Ferenc 218, 318, 504
 Széchenyi István 219, 223, 226, 233, 244, 247, 280
 Szederkényi Anna 446
 Szegedi Benedek 160
 Szegedi Erzsébet 160
 Szegedinus, Martinus 75
 Szegedy-Maszák Hugó 89
 Szegő Elemér dr. 344, 346, 462
 Székely Domokos 508
 Székely György 86, 175, 255, 297, 312
 Székely László 22
 Székely László, utazó 392, 506
 Székely Zoltán 506
 Szelényi Ödön 433, 435
 Szelepchényi György 515
 Szelestei N. László 257–259, 287, 288, 516
 Szemere Bertalan 110
 Szemere György 446
 Szemző Piroska 386
 Szénássy Barna 17
 Szenci Molnár Albert 76, 113, 478, 479, 483, 502, 505
 Szenczi Dávid 76
 Szendi Emma 513
 Szendrei János 82
 Szendrei László 391, 393
 Szentecki Csaba 292
 Szentiványi Gyula 82
 Szent-Iványi komisszárius 367
 Szentiványi Márton 25, 31
 Szentpétery Imre 93, 254, 307, 465
 Szép Emő 341, 345, 348, 445, 446, 449, 451, 452
 Szepesi Zsuzsa 514
 Szepesi Zsuzsanna 514, 516
 Szepeszy Ignác 428
 Szepsi Bényés Pál 483
 Szepsi Laczkó Máté 199
 Szerafinné Szabolcsi Ágnes 510, 512
 Szeszákne Takács Eleonóra 389, 391
 Szigethy Lajos 17
 Szigethy Wurga János 437
 Szigeti János 283
 Szigeti Jenő 504
 Szij Rezső 513
 Sziklay László 366
 Szikra → Teleki Sándorné, gróf
 Szikszai Fabricius Balázs 491

- Szilády Áron 258, 363
 Szilágyi András 503, 520, 521
 Szilágyi Csaba 520, 521
 Szilágyi Ferenc, id. 431, 432
 Szilágyi Hugó 344
 Szilágyi János 198
 Szilágyi János György 6
 Szilágyi Márton 96, 98
 Szilágyi Sándor 16, 18, 86, 90, 171, 193, 239
 Szilágyi Tamás 503
 Szilárdfy Zoltán 503
 Szilas László SJ 175
 Szimonidész Lajos 204
 Szinán pasa 162, 171, 175–177, 179, 183, 188, 191, 193–195, 200
 Szini Gyula 342–348, 351, 444, 446, 447
 Szinnyei József 19, 21, 82, 203, 205, 216, 259, 260, 339, 383, 483, 491
 Sziráki Zsuzsanna 512
 Szoboszlai Pap István 432
 Szokolszky Rezső 513
 Szomaházy István 343, 348, 350, 446, 447
 Szomorj Dezső 345, 445, 451, 456
 Szontagh Gusztáv 368
 Szophoklész 378
 Szovák Kornél 254–256, 303, 305, 307, 465
 Szögedi Gabriella 391
 Szőke Lajos 391
 Szőke Sándor dr. 344
 Szőlősi István 193, 195
 Szőlősi Jacobinus János 193
 Szőnyegi Hajnalka 513
 Szőnyi Benjámin 390
 Szörényi László 521
 Szuhafői Jakab 12
 Szulejmán, II., Nagy, török szultán 69, 317
 Szuromi Szabolcs Anzelm 468–478, 468, 469, 475, 477
 Szűcs Jenő 298, 308
 Szvorényi Róbert 162
 Szydłowiecki, Pawel 400
 Tábori Kornél 90, 343
 Tacitus, Cornelius 331, 335
 Taffermer, Anton 386
 Tagliacozzo, Giovanni da 268
 Takács Ferenc 283
 Takács Miklós 386
 Takács Róbert 509
 Taksony, magyar fejedelem 298, 300
 Tallau, Celerino 266
 Talon, Omer 489
 Tamás, budai magyar diák 360–362
 Tamás, Spalatói 312–314
 Tamás, Szent, Aquinói 267, 270, 489
 Tamürisz szkíta királynő 8
 Tanaquil, etruszk királynő 169
 Tancer, Jozef 96
 Táncsics Mihály 235
 Tar Ibolya 2, 406
 Tarczy Lajos 371, 372
 Tarnai Andor 157, 466, 513
 Tarquinius Priscus 169
 Tarquinius Superbus 8, 170, 171
 Tasi Réka 390, 392, 500
 Tasso, Torquato 264
 Tatai János 207
 Tatai Zoltán 513
 Tatinghof, Joannes 488
 Tausz Béla, dr. 65
 Tecnon, Johannes 492, 493, 496
 Tegye Imre 393
 Telegdi Miklós 257, 287, 515
 Teleki Elek 432
 Teleki József, a könyvtáralapító 3
 Teleki László 41
 Teleki Sámuel 496–498
 Teleki Sándorné, gróf 446
 Temesvári Pelbárt 113, 297, 505
 Tencer Pali 52
 Tengely Adrien 509
 Terczki 249
 Terentius Afer, Publius 264, 336, 394, 490
 Teres Ágoston S.J. 521
 Tertullianus, Quintus Septimius Florens 324, 325, 394
 Tessedik Sámuel 96
 Teutsch, Friedrich 17
 Tevan Andor 112
 Thalaeus → Talon, Omer
 Thaner, Friedrich 475
 Thann András 19, 20, 27
 Themisztoklész 9
 Theodoric Winshemius, Sebastian 23
 Theodoricus, Graecus Thessalonicensis 332
 Theodosius 305
 Theophrastos 331, 332, 335

- Theopomposz 417
 Theunissen-Faider, Marie 376–378
 Thieme, Ulrich 88
 Thienemann Tivadar 449
 Thomas Armenius Michaelis de Buda 361
 Thomas de Aquino → Tamás, Szent, Aquinói
 Thomas, episcopus Cantuariensis → Beckett,
 Thomas
 Thoroczky Gábor 312, 502
 Thoxon → Taksony
 Thúri Farkas Pál 479
 Thúri György 478–483
 Thúri Pál 478
 Thuróczy János 85, 91, 92, 256, 299, 307, 312,
 464, 466, 468
 Thury Etele 16, 21, 73–75, 77
 Thurzó János 12
 Thurzó Szaniszló 286
 Thurzók 134
 Tibullus, Albius 496–498
 Tielens, Antoine 393
 Timár Árpád 509
 Timár Kálmán 146, 147, 155
 Timkó György 502, 503
 Timmermann, Ina 95
 Timon Sámuel 203, 505
 Tiranul, Anton 177
 Tischendorf, Lobgott Friedrich Constantin 323,
 325
 Tisza Kálmán 246
 Tiziano, Vecellio da Cadore 83
 Tofeus Mihály 26
 Toldy Ferenc 92, 170, 252, 319, 321, 397
 Toledo Anna 501, 510
 Tolosanus, Johannes 405
 Tolosanus, Johannes Pinus → Pins, Jean de
 Tomasi, Giorgio 176, 177, 197
 Tomicki, Piotr 400
 Tomka Szászky János 504
 Tonk Sándor 21, 483, 491
 Torda 464
 Tormay Cecile 446
 Tóth András 315
 Tóth Árpád 340, 341, 444–447, 454
 Tóth Gergely 504, 516–518
 Tóth Gyula 393
 Tóth Istvánné 511
 Tóth Péter 502
 Tóth Sándor László 175
 T. Tóth Sándor 17
 Tóth Zoltán 310
 Tóth Zsombor 505
 Toxon → Taksony
 Tölgy László 344, 346
 Tömörkény István 446
 Törő Györgyi, H. 338
 Törő Norbert 391
 Török Enikő 504
 Török Éva 289
 Török József orvos, tanár, akadémikus 439
 Török József 297, 304, 310
 Török Zsolt 501, 504
 Tőzsér Endre 501
 Traianus, római császár 331, 411
 Trainatis, Barnabes 329
 Trapezoncius → Trapezuntius, Georgius Trape-
 zuntius, Georgius 329, 335
 Trasybulos 334
 Trausch, Franz Josef 165, 166
 Trausch, Joseph 22, 141
 Trauschenfels, Eugen von 164–166
 Trentsch, Christian 21
 Trentsch, Michael 22
 Trockij, Lev Davidovics 354, 448
 Trócsányi Zoltán 122–124, 129, 135
 Trócsányi Zsolt 434, 440
 Trogus, Pompeius 2, 3
 Tscherning, Andreas 264
 Tsedregius, Petrus P. 484
 Tuinen, P. van 365
 Tull Viktor 64
 Turner 367
 Turner, Bryan S. 54
 Turnowszky Károly 433
 Túróczi-Trostler József 26
 Türk Péter 504
 Tüskés Anna 503
 Tüskés Gábor 513
 Typot, Jacob 191, 193
 Udvardy József 401, 411
 Udvarhelyi István 201
 Udvari István 392
 Uhl Gabriella 158
 Uhrbeiger, Stanislaus Adam 167
 Újfalvi Imre 502
 Ujvári Hedvig 507, 509
 Ulászló, I., magyar király 501

- Ulászló, II., magyar király 11, 317, 400, 402, 403, 411, 412, 414
 Ungár Elemér 386
 Unyi Bernárdin OFM 206
 Urbanus, papa → Orbán, II., pápa
 Uylenburgh, Rombertus ab 485
 Uzoni Béldi Pál 389

 Úgyek, magyar vezér 464–466
 Ūrményi József 78, 79

 Vago da Portogruaro, Bernardino del 265
 Vahot Imre 243, 248
 Vajda Dániel 434
 Vajda László 503
 Vak Béla → Béla, II., Vak, magyar király
 Valentinus pater → Ladó Bálint
 Valerius Maximus 488
 Vallet, Guillaume 116
 Vámbéry Ármin 320
 Vámos Péter 521
 Vanautgaerden, Alexandre 376, 377
 Ványai István 362–364
 Ványai, Joh. 363
 Váradai Pál 403
 Váradai Péter 4, 397–419
 Várallyai Illucz Oláh János → Illucz Oláh János
 Várdai Ferenc 397
 Várdai Miklós 410
 Várday Pál érsek 14
 Varga András 19, 206
 Varga Imre 391
 Varga Istvánné 512
 Varga László 521
 Varga Norbert 390
 Varga Róbert 512
 Várhelyi Gyula 512
 Vári Dezső 339, 346
 Varjas Béla 186, 513
 Várkonyi Ágnes, R. 186, 197, 505
 Várnai Jakab 265–272
 Várnai Zseni 445
 Váró Ferenc 17
 Varsányi Attila 279, 283
 Vas Gereben 243
 Vásárhelyi András 157
 Vásárhelyi Judit, P. 134, 288–289
 Vásárhelyi Katalin 149, 155
 Vasari, Giorgio 93, 292
 Vasfi → Eisler Mór
 Vasquez, Carl, 503
 Vasváry Pál 248
 Vatablus, Franciscus 115
 Vazul, magyar herceg 298, 300
 Vázsonyi Vilmos 341
 Véber János 1, 1–15, 15, 397–419
 Végh Dezső 100
 Végh Ferenc 142
 Vekerdi József 285, 286, 308
 Vékony Gábor 502
 Vekov Károly 179
 Velkey Ferenc 392
 Venema, Hermannus 391
 Verancsics Antal 411
 Veress Endre 12, 89, 90, 179, 185, 195–197, 199, 361, 397, 407, 413
 Vergilius Maro, Publius 264, 496
 Verók Attila 188
 Vértesy Miklós 315
 Vespasianus, római császár 162, 172, 332
 Vészi Margit 446
 Veszprémy László 19, 254, 307, 465, 467, 502
 Vésztői Kun Béla 278–284
 Victoris, Johannes 257
 Vida Máté 501
 Viejo-Ximénez, José Miguel 468
 Vigyázó Ferenc 3, 4
 Vilmos, I., német császár 48
 Vilmos, Orániai 393
 Vincze Eszter 508
 Vincze Tamás 509
 Vingle, Pierre de 381
 Violáné Bakonyi Ibolya 513
 Virág Benedek 78
 Virágos Márta 389
 Visconti, Alfonso 197
 Vitellius, Erasmus 400
 Vitéz János 3, 315, 401, 404, 515
 Vitéz Zsuzsanna 389, 391
 Vitringa, Campegius 363–365
 Vitringa, Campegius, senior 362
 Vizkelety András 96, 287–288, 502, 514–516
 Vizkelety Tamás 162, 200
 Vladár Zsuzsa, C. 502
 Vlieger, A. 365

- Voelkel, Robert James 167
 Voetius, Gisbert 201, 487
 Vogel, E.G. 318
 Voigt Vilmos 303, 509
 Voit Krisztina 110–112, 500
 Volf György 146
 Volkelius, Joannes 487
 Volpi, Gianluca 106
 Voltaire 264, 390
 Völgyesi Orsolya 507
 Vörös Antal 109
 Vörös Géza 512
 Vörös Hajnalka 151
 Vörös Imre 521
 Vörös László 501
 Vulpius, Joannes Antonius 498
- Waczulik Margit 19
 Wágner Zita, T. 512
 Wagner, Carolus 403, 408
 Wagner, Richard 289
 Wagner, Valentinus 141
 Waldmüller, Lothar 468
 Warga János 371, 372, 437
 Wartenberg, Johann von 412
 Wase, Christopher 489
 Washington, George 366
 Wattenbach, Wilhelm 470
 Watzatka Ágnes 506
 Weber Katalin 506
 Weber, Carl Maria von 289
 Weber, Johannes 94, 95, 99
 Wedel, Johann Georg 21
 Wehli Tünde 502
 Weichenhan, Michael 166
 Weise, Christian 263
 Weiss Róbert 273
 Weiss, Wolfgang 265
 Wendeler, Michael 21, 22, 26, 27
 Wendelin, Marcus Friedrich 489
 Weöres Sándor 509, 513
 Wesselényi Miklós 223
 Wesselius, Jan Wilhelm 365
 Westenbergius, Joannes Ortwinus 362
 Westmann, Robert S. 23
 Widemann, Elias 502
 Wierda, Lydia Stijntje 393
 Wiese, Benno von 261
- Wigand, Otto 37
 Wilk, R. Stephen 165
 Wimmer, August Gottlieb 41
 Windisch, Karl Gottlieb 96
 Windischgrätz, Alfred 35
 Winkelmayr Zoltán 500
 Wiriek, Jacobus 258
 Wlassics Gyula 111
 Wojnowska, Elzbieta 513
 Wolfard István 198
 Wolff, Christian 436
 Wolfgang, Szent 151
 Wurst, Raimund Jakob 370
 Wurzbach, Constant von 243
 Wustmann, Gustav 34
- Xenophón 8, 9, 186
- Yves de Chartres→Ivó, Chartres-i Szent
- Zach, Franz Xaver von 23
 Zachariae György 27
 Zádori Ev.-János 88, 89
 Zágorec-Csuka Judit 507, 509
 Zák, Alfons 148
 Zákány József 435–437
 Zalai Kovács Éva 510
 Zalan Keményi Kakas István 199
 Zápolya János → János, I., (Szapolyai), magyar király
 Závodszy Levente 468
 Zeidler, Heinrich 23
 Zemplén Jolán, M. 16, 17, 19, 22, 25, 26, 78
 Zentgraf, Johann Joachim 117
 Zeppelin, Ferdinand von 101
 Zettner Ödön 344
 Zeyk János 432
 Zichy Mihály 512
 Zichy Ödön 39
 Ziegler und Kliphausen, Heinrich Anselm von 263
 Ziegra, Constantin 19, 22, 24
 Zilahy Lajos 446
 Zimmermann, Harro 97
 Zoilos 492, 493
 Zoltay István 150
 Zoltay Márta 150
 Zoltán, magyar vezér 298, 300, 464, 465

- Zombori István 186
Zonta, Caspare 360, 361
Zoványi Jenő 18, 483, 491
Zrínyi Miklós, a költő 513
Zrínyi Miklós, a szigetvári hős 478
Zuber Marianne 386
Zündorf, Columban 266
Zvara Edina 121, 207
- Zsámboky János 479, 512
Zsedényi Pál 242, 244, 253
Zsigmond Ágost, II., lengyel király 163
- Zsigmond fejedelem → Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem
Zsigmond, Luxemburgi → Zsigmond, I., német-római császár, magyar király
Zsigmond, I., német-római császár, magyar király 183, 250
Zsigmond, Szent 196
Zsigovits Béla 13
Zsinka Ferenc 22
Zsoldos Endre 16–31, 23, 25, 31, 162, 165, 166, 173
Zsupán Edina 496–498

MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

122. ÉVFOLYAM

200

ARGUMENTUM KIADÓ

1

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

122. ÉVFOLYAM 2006. 1. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társzerkesztő*

TÓDOR ILDIKÓ *szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1008 Budapest Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknel; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440; További információ: 06-80-444-444. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magister Könyvesbolt*ban (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.). **Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft.** (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: 201-8891).

Előfizetési díj 2006-tól egy évre 1800 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 30 példány) a szerkesztőséghez a szerzői korrektúrával együtt visszaküldendő *Adatlapon* rendelhetők meg az ott olvasható tájékoztatás szerint.

VÉBER JÁNOS

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyik Justinus-ösnyomtatványának bejegyzései*

A magyarországi humanizmus kutatás gyakran vette hasznát egy kódex, vagy ösnyomtatvány bejegyzéseinek, ha a könyv tulajdonosának, vagy a bejegyzések készítőjének munkásságáról, műveltségéről keveset lehet tudni, vagy egyes rész-kérdésekben további információkra volt szükség. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának (= MTA) egyik ösnyomtatványa, Justinus *Epitoméj*ának 1470-es római, Ulrich Hahn-féle kiadása éppen ebből a szempontból jelentős: a nyomtatott szöveget ugyanis a körmöcbányai születésű Schaidler Pál javította, emendálta az ifjabbik Guarino Justinus kódexe alapján 1494-ben, és magyarázó jegyzetekkel, kommentárokkal is ellátta. Még egy kötet maradt korunkra, amely az ő javításait tartalmazza, ez Cicero *Epistolae ad familiares*ának 1477-es kiadása, amelyen 1495-ben dolgozott. Az értékes ösnyomtatvány jelenleg az Österreichische Nationalbibliothek tulajdonában van.¹ Schaidler életéről, munkásságáról csak kevés információval rendelkezünk. A két köteten kívül csak egyetlen, nyomtatásban megjelent levelét ismerte eddig a magyar kutatás.² Az eddig ismert információkat Pajorin Klára foglalta össze az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkében.³

* Az ösnyomtatványra és annak bejegyzéseire Dr. Rozsondai Marianne az MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye osztályvezetője hívta fel figyelmemet, akinek sok fontos adatért, továbbá tanulmányom kéziratának átnézéséért tartozom köszönettel. Köszönet illeti Dr. Pajorin Klárát, az MTA Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársát is, aki a kéziratot alaposan áttanulmányozta és további adatokkal gazdagította.

¹ CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica: kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III. Bp., MTA, 1988–1994.* /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat: 23, 31, 33. (98, 106, 108.), (=BH) 249. sz.; SAJÓ Géza – SOLTÉSZ Erzsébet: *Catalogus incunabularum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Bp., MTA, 1970. (=CIH) 1987. sz.

² A levél kiadása: *Monumenta ecclesiae tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia* In: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* Szerk.: BUNNYITAY V. – RAPAICS R. – KARÁCSONYI J. Bp., Szent István Társulat, 1904. II., 216–224, Nr. 189.; A levél magyar fordításban is megjelent: *Magyar Humanisták Levelei. XV–XVI. század.* Közread.: V. KOVÁCS Sándor. Bp., Gondolat, 1971. /Nemzeti Könyvtár Művelődéstörténet/ 542–551., 262. sz. (a levelet KAPITÁNYFÉNY István fordította).

³ PAJORIN Klára: *Schaidler Pál.* In: *Új magyar irodalmi lexikon. III. Főszerk. PÉTER László.* 2. jav., bőv. kiad. Bp., Akadémiai Kiadó, 2000. 1779.

Az MTAK ösnyomtatvány-gyűjteményét elsőként tudományos igényvel feldolgozó Hellebrant Árpád az igényes, szépírással készült bejegyzések alapján arra a következtetésre jutott, hogy „Schaider Pálban... irodalomtörténetünk egy egészen ismeretlen XV. századi szövegjavítóval (emendátor) gyarapodik, ki tudomásunk szerint ekkorig az egyedüli hazánkfia, ki a XV. században ösnyomtatványok javításával foglalkozott.”⁴

Jelen tanulmányban ezt a Justinus-ösnyomtatványát, Schaider bejegyzéseit és életpályáját teszem vizsgálat tárgyává.

*Justinus Epitoméja*⁵ Magyarországon

Justinus *Epitoméja* korunkban keveset idézett, szinte elfeledett alkotás. A modern irodalomtörténeti művek, mint például Michael von Albrecht alapos, magyar nyelvre is lefordított kézikönyve csak a mű alapjául szolgáló munka szerzőjének, a Kr. u. 1. századi Pompeius Trogusnak szentel néhány szót.⁶ Az *Epitome* modern magyar fordításának megjelenésére is a legutóbbi időkhöz kellett várni. Nem volt ez mindig így: Justinus műve, Trogus Világkrónikájának talán a 3–4. században készült kivonata, a késő-antikvitás és a középkor kedvelt olvasmánya volt, amit az is bizonyít, hogy Franz Rühl, a Justinus-kutatás megalapozója az *Epitome* szövegahagyományának feldolgozásakor több mint kétszáz, szövegkritikai szempontból fontos középkori kéziratot talált. A szóba jöhető kódexek mintegy harmada a kora középkorból, a 11. század előtti időkből származik.⁷ Rühl a 19. század végén vette számba a fellelhető kéziratokat. Ha ma az internet és a számítógépes adatbázisok világában végezne valaki hasonló kutatásokat, ez a szám nyilván jóval meghaladná eredményét. A mű első kiadása a könyvnyomtatás hajnaláról, 1470-ből származik, és a következő három évtizedben további tizenkilenc alkalommal jelent meg, ami szintén nagy sikerére utal.⁸ Azt, hogy Justinus

⁴ HELLEBRANT Árpád: *Magyarországi vonatkozású ösnyomtatványok (Incunabula) a M.T. Akadémia könyvtárában.* = MKsz 1880. 19.; HELLEBRANT Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ösnyomtatványoknak jegyzéke.* Bp., MTA, 1886. 422. sz.

⁵ Kritikai kiadása: *M. Iuniani Iustini epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi.* Post Franciscum RUEHL ... ed. Otto SEEL. Stutgardiae, Teubner, 1985. Korszerű magyar fordítása: *Világkrónika a kezdetektől Augustusig. (Fülöp királynak és utódainak története) Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből.* Ford. HORVÁTH János, sajtó alá rend. BOLLÓK János, az utószót BORZSÁK István írta. Bp., Helikon, [é. n.].

⁶ ALBRECHT, Michael von: *A római irodalom története.* Ford. TAR Ibolya. Bp., Balassi, 2003–2004. 1102.; Adamik Tamás magyar nyelvű római irodalomtörténetében viszont alaposan elemzi a művet: ADAMIK Tamás: *A római irodalom története a késő császárságban.* Bp., Seneca, 1996. 156–159.

⁷ RÜHL, Franz: *Die Textesquellen des Justinus.* Leipzig, Teubner, 1872. /Besonderer Abdruck aus dem sechsten Supplementband der Jahrbücher für classische Philologie./ 7 skk., 59 skk.

⁸ *The Illustrated ISTC on CD-ROM.* [H.n.], Primary Source Media Ltd. in association with The British Library, 1997.

Epitoméja ilyen széles körben elterjedt, a mű kompendium-jellegével és igényes latinságával magyarázhatjuk. Az anekdotázó, az egész világtörténetét átfogó művet az iskolai oktatásban is jól fel tudták használni.

Justinus *Epitoméja* a középkori Magyarországon is ismert volt, gazdag recepcióját. Horváth János, majd Borzsák István kutatásai tárták fel. Anonymus *Gesta Hungarorum*ában a szkíta eredet mítosz forrása Justinus, pontosabban az ő művéből készült *Exordia Scythica* című kivonat Szkítia-leírása volt. A Trogus-féle Szkítia-képet azonban Anonymus átalakította. A szkíták becsületességét és tiszta erkölceit ő is kiemelte, ám másképpen indokolta meg, mint a forrásul szolgáló munka. Trogus szkítái szegény, terméketlen vidéken éltek, ezért nem kerítette őket hatalmába a bírvágy. III. Béla jegyzője viszont Szkítia mérhetetlen gazdagságával magyarázta azt, hogy erkölcsösebbek voltak, mint az őket követő népek.⁹ A szkítákat a későbbi korokban is a magyarok őseinek tekintették, ezért az *Epitome* mind a középkorban, mind pedig a kora újkorban kedvelt olvasmány volt Magyarországon.

A magyarországi humanista könyvgyűjtemények maradványai között is gyakran találkozunk Justinus művével. Az *Epitome* Vitéz János könyvtárában is megvolt, aki saját kezű bejegyzéseinek tanúsága szerint alaposan ismerte a művet.¹⁰ A Vitéz körébe tartozó humanista, Garázda Péter Firenzében fennmaradt könyvei között szintén van egy díszes Justinus-kódex. A kötetet korábban tévesen corvinaként azonosították.¹¹ A mű valóban megvolt Mátyás király könyvtárában, egy hártya kódexben, ám ez a kötet sajnos nem maradt korunkra. Ennek a corvinának fontos művelődéstörténeti jelentősége van, mivel Szamosközy István is használta történeti munkája megírásához.¹²

A magyarországi ösnyomtatvány- és régi könyvgyűjteményekben, amelyek többsége a török kiűzése utáni időszakban jött létre, szintén sok Justinus-kiadást találunk. A 18–19. század nagy főúri és egyházi magángyűjtői nyilván a mű magyar vonatkozásait is szem előtt tartották, amikor beszerezték ezeket a köteteket.

Magyarország második legnagyobb ösnyomtatvány-gyűjteményét az MTAK Kézirattára és Régi Könyvek gyűjteménye őrzi. (A legnagyobb magyar ösnyomtatvány állománnyal az Országos Széchenyi Könyvtár rendelkezik.) A könyvek zömmel az Akadémiát adományokkal gazdagító könyvgyűjtőktől származnak, akik külföldi utazásaik során antikváriusoknál, vagy magángyűjtőktől vásárolták könyveiket. Közöttük olyan nagy neveket kell meg említenünk, mint az alapító Teleki József, Pulszky Ferenc, Ráth György vagy Vigyázó Ferenc. A könyvek között tehát viszonylag kevés, a középkori Magyarországon használt ösnyom-

⁹ BORZSÁK I.: *Utószó*. In: *Világkrónika... i. m.*, 420–422.

¹⁰ BH I. 52. sz.; CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Bp., Akadémiai, 1984. /*Studia Humanitatis* 6./ 53.

¹¹ BH II. 2521. sz.; CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library History and Stock*. Bp., Akadémiai, 1973. /*Studia Humanitatis* 1./ 372. sz. (a továbbiakban: *Stock...*); V. KOVÁCS Sándor: *Garázda Péter*. = ItK (61.) 1957. 48–62.

¹² CSAPODI Cs.: *Stock... i. m.* 374. sz.

tatvány található. A fent említett gyűjtők azonban vásárlásaik során nagy hangsúlyt helyeztek a magyar vonatkozású művek beszerzésére, ezért az állomány mintegy negyede hungarikum.¹³

Justinus művének három kiadása is megtalálható az MTAK ősnymtatvány-gyűjteményében. A mű első, illetve második kiadásának példányával csak könyvtárunk rendelkezik Magyarországon. A művet először Nicolaus Jenson adta ki Rómában, 1470-ben. A könyvtár Inc. 682 jelzetű ősnymtatványában sajnos nem találhatóak a közép- vagy kora újkori tulajdonosra utaló bejegyzések. A kötet magyar, vagy magyarországi használatát egyedül az egykori, 15–16. századi olvasó aláhúzásai bizonyíthatják, aki a szkíták erkölcséről szóló részt is gondosan kiemelte.¹⁴ Az Inc. 415-ös számú ősnymtatvánnyal, amely dolgozatot tárgyát alkotja, a következő fejezetben foglalkozom. Justinus *Epitoméja* mellett a római történelmet összefoglaló Florus műve szintén a középkor és a kora újkor fontos olvasmánya volt. A két kompendium jól kiegészítette egymást, mert alapos áttekintést nyújtottak olvasóik számára az ókori történelemről. Könyvtárunk harmadik, Velencében Johannes Rubeus által 1494-ben megjelentetett, Inc.654 jelzetű ősnymtatványa a két mű közös kiadása.¹⁵ A kötetben szintén nem találunk a régi tulajdonosokra utaló bejegyzést, de a szövegek kiadója Philippo Beroaldo miatt van az ősnymtatványnak magyar vonatkozása is. Beroaldo a 15–16. század fordulójának jeles humanistája fontos magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett: bolognai iskolájában magyar diákok tanultak, műveket ajánlott magyar mecénásoknak, például a humanista Váradi Péter kalocsai érseknek és Bakócz Tamás bíborosnak.¹⁶ A két említett ősnymtatvány Vigyázó Ferenc adományaként került a könyvtárba 1928-ban, aki családja teljes vagyonát és értékes könyvtárát is az Akadémiára hagyta.

Az MTAK Inc. 415

Könyvtárunk egyik legértékesebb ősnymtatványa az *Epitome* második, 1470 körül Rómában megjelent kiadása.¹⁷ A negyedret formátumú, 30 cm nagyságú kötet

¹³ Könyvtárunk ősnymtatvány-gyűjteményének ismertetései: HELLEBRANT Á.: *A Magyar Tudományos Akadémia... i. m.*; CSAPODI Cs.: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Ősnymtatvány-gyűjteménye*. Bp., MTAK, 1967. /A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának közleményei 53./; ROZSONDAI Marianne: *Az Akadémiai Könyvtár Ősnymtatvány-gyűjteménye 2000-ben*. In: *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Szerk.: FEKETE Gézné. Bp., MTAK, 2001. /A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának Közleményei 37. (112.), Új sorozat./ 34–62.

¹⁴ CIH 1986. sz.

¹⁵ CIH 1990. sz.

¹⁶ HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar Humanizmus*. Bp., Akadémiai, 1988. /Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata./ 207 skk.

¹⁷ CIH 1987. sz.

jelenleg arannyal mintázott, historizáló barna bőrkötésben van, amely a 19. században készült. Az utolsó oldalon található bejegyzés szerint Schaidler Pál emendálta, és a szöveg javításához Battista Guarinó példányát használta fel:

„Τέλος”

Emendatus est hic liber per me Paulum Schaidler Cremnicianum anno Salvatoris MoCCCCoLXXXXiiii mense Iunio ex libro Baptistae Guarrini.: Annotacionesque ego hoc colore annotavi purpureo.” (Ezt a könyvet én körmöci Schaidler Pál emendáltam az Úr 1494-ik esztendejében, június hónapban Battista Guarino könyve alapján. A megjegyzéseket ezzel a vörös színű tintával írtam be.)

Az indafonatos díszítésű, gazdagon aranyozott címlap alján címer látható. A címer kék színű lófej pajzsában balra néző, koronás pegazus fő lebeg. Csapodi Csaba nyilván annak alapján, hogy ez a címer más Georg Ratzenberger tulajdonos-bejegyzését viselő könyvekben is látható, Ratzenberger-címereként azonosította.¹⁸ Ratzenberger a bécsi városi iskola rektora volt a 16. század első felében. Könyv- és kéziratgyűjteménye a bécsi Stadtbibliothekba került, miután az iskolai és városi könyvtár 1640-ben egyesült. Később, 1780-ban a bécsi városvezetés, mivel II. József reformjai következtében súlyos anyagi gondokkal küzdött, beszüntette a könyvtár működését, és teljes állományát eladta a Hofbibliotheknak. Az, hogy valóban Ratzenberger címere szerepel az ösnyomtatványban vitatható, mert az ő fennmaradt és Dr. Martin Roland által nemrégiben feldolgozott kézírataiba nem festetett címert, hanem egyszerűen a „magistri Georgii Ratzenberger” bejegyzést használta. A Schaidler által emendált másik, jelenleg Bécsben őrzött ösnyomtatványban szintén ez a címer szerepel. Ez a kötet lehet, hogy később valóban Ratzenberger tulajdonába került és így jutott jelenlegi őrzési helyére. Ratzenberger bécsi működése 1498-tól datálható, amikor a bécsi egyetem hallgatója lett. A biztos anyagi háttérrel jelentő rektori hivatalt pedig csak 1505-ben nyerte el.¹⁹ Valószínűtlen tehát, hogy Schaidler az ő megbízásából dolgozott volna. A kötetben található címert megpróbáltam azonosítani az egykori német római császárság területére vonatkozóan jól használható Siebmacher-féle, először a 17. század derekán megjelent *Allgemeines Grosses Wappenbuch* segítségével, de sajnos nem jutottam eredményre.²⁰ A gyűjtemény ugyan tartalmazza a hasonló nevű, hesseni Ratzenberg család címerét, ám ez nem mutat rokonságot az ösnyomtatványba festett címerrel. A bécsi illetőségű Georg Ratzenberger pedig valószínűleg nem hozható kapcsolatba ezzel a hesseni családdal. Könyvtárunk Justinus-

¹⁸ BH 739. sz.

¹⁹ ROLAND, Martin: *Die Handschriften der alten Wiener Stadtbibliothek in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien, Wiener Stadt- und Landesbibliothek, 1999. /Publikationen aus der Wiener Stadt- und Landesbibliothek 4./ A katalógus sajnos Magyarországon nem érhető el, az idézett, Ratzenbergerrel kapcsolatos adatokért Dr. Martin Rolandnak tartozom köszönettel.

²⁰ SIEBMACHERS, Johann: *Allgemeines grosses und vollständiges Wappenbuch in welchem aller Hohen Potentaten. Fürsten, Grafen, Herren und Stände ... in sechs Theilen abgebildet sind, nebst einer Vorrede Johann David KÖHLERS*. Nürnberg, Raspisch, 1772. Band I–VI., Supplement I–XII. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának példánya.)

ősnyomtatványának további sorsa ismeretlen. Az első lap aljáról valószínűleg vegyszerrel több, kb. kétsornyi terjedelmű, a betűformák alapján 17–18. századi tulajdonos-bejegyzést távolítottak el. A lap jobb szélén UV lámpa fényénél 1639-es évszám olvasható. Az ősnyomtatvány a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába 1867-ben került Pulszky Ferenc adományaként. Pulszky, aki a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójaként fejezte be pályafutását, már ifjúkorában tett itáliai és nyugat-európai utazásokat, amelyekkel megalapozta műkincs- és könyvgyűjteményét. Az 1848-as forradalmat követő emigráció éveiben először Londonban, majd Itáliában élt, ahol a magyarság érdekében kifejtett politikai tevékenysége mellett könyv- és régiséggyűjtő-szenvedélyének is hódolhatott.²¹ Valószínűleg ezekben az években vásárolta a Justinus ősnyomtatványt, noha nem emlékezett meg erről terjedelmes, sajtó alá rendezett emlékiratában.²² Az, hogy az említett bejegyzéseket eltávolították, és a művet újra kötötték, arra utal, hogy az egykori tulajdonos, akitől Pulszky a művet beszerezte, a könyvhöz nem egészen tisztességes úton jutott.

Mint említettem, Pulszky 1867-ben, a kiegyezés évében adományozta a kötetet sok más, többségében orientalisztikai témájú könyvével együtt a Magyar Tudományos Akadémiának. A könyvekről az Akadémia könyvtári hivatala nem pontos, hozzávetőleges jegyzéket készített. A listán a Justinus-ősnyomtatvány mint az egyik legértékesebb darab szerepel.²³ A kötet azóta van a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tulajdonában.

Schaidler bejegyzései

Az *Epitome*, mivel az iskolai oktatásban is használták, számtalan jobb-rosszabb kéziratban terjedt, ami a mai napig megnehezíti a szövegkiadók dolgát. A pontos szöveg iránti igényt jól jelzi, hogy Antonius Sabellicus 1497-es szövegkiadása már kritikai igénnyel készült, természetesen a 15. század lehetőségeinek megfelelően.²⁴ Az 1470-ben megjelent Hahn-féle kiadás szövege azonban, mint azt Schaidler Pál számtalan szövegjavítása tanúsítja, már kiadásának idejében sem felelt meg a művelt olvasók igényeinek. Schaidler Guarino kódexe, vagy ősnyomtatványa alapján jó munkát végzett, mert az emendálás során kialakított szöveg közel áll a mai textus receptushoz. A javítások nagy része nem túl súlyos, a szöveg megértését alapvetően nem befolyásoló hibát érint. Ilyenek az egyszerű

²¹ SZILÁGYI János György: „Ismerem helyemet” (A másik Pulszky életrajz.) In: Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. Főszerk.: MAROSI Ernő. Bp., MTA Művészeti Gyűjtemény, 1997. 27 skk.

²² PULSZKY Ferenc: *Életem és korom*. Sajtó alárendezte OLTVÁNYI Ambrus. Bp., Szépirodalmi, 1958. /Magyar Századok/

²³ Az Akadémia Könyvtári Hivatalának jelentése Pulszky adományáról: MTAK Régi Akadémiai Levéltár, RAL 214/1867. A Budenz József által fogalmazott, Pulszkyknak küldött köszönetlél-másolata: RAL 61/1867.

²⁴ RÜHL: i. m. 1.

betűtévesztések, ragozási hibák. Jó néhány esetben azonban durva, a mondatok megértését akadályozó szótévesztéseket kellett Schaidernak javítania. A javításokat Schaidner egyszerű, barna színű tintával vezette be az ösnyomtatványba. A praefatio szövegében különösen sok javítanivalója akadt. Gyakran egy-egy, szinte lényegtelen betűtévesztést korigált, például „in historiam” (Praef. 1.)²⁵ az ösnyomtatvány szövegének „in historias” alakja helyett, vagy az I. könyvben az „anos” szó „n” betűje fölé írandó, hiányzó nazális jelet pótolta. Egy-egy szó javításával azonban néha súlyos, a mondat értelmét veszélyeztető problémát küszöbölt ki például „Et que historici (az eredeti szövegben: historia) Grecorum, prout commodum cuique fuit, inter se segregatim occupauerunt.” (És az eseményeket, amelyeket a görög történetírók olyan csoportosításban tárgyaltak, ahogyan kinek-kinek éppen tetszett.) (Praef. 3.) Az ösnyomtatványban, az ebben a szöveggörnyezetben értelmetlen „történetírás” szó szerepel a „történetírók” helyett. Ezek a szövegjavítások azért fontosak, mert Guarino azóta elveszett Justinus kódexének olvasatait tükrözik. Egy olyan nagy tudású és műveltségű filológus, mint Guarino olvasatai akár a modern Justinus kiadóknak is segítségére lehetnek.

Az ösnyomtatvány nyomtatott szövegét elegáns, kék és piros tintával írt bejegyzések is kísérik, amelyek döntő többsége egyszerű alcím, tartalmi utaló. Ezeknek csupán annyi a funkciója, hogy a hosszú, fejezetekre nem bontott nyomtatott szövegben rámutassanak egy-egy eseményre, vagy szereplőre megkönnyítve az olvasó dolgát. A legtöbbször egy szóban, vagy kifejezésben foglalják össze az egyes fejezetek tartalmát, hogy megkönnyítsék a kötet használatát, például „Disceptatio Scytharum cum Egyptiis de generis vetustate” (A szkíták vitája az egyiptomiakkal arról, hogy melyik nép a régebbi) olvashatjuk a II. könyv „Scytharum gens antiquissima habita ...” (A szkítákat mindig a legrégebbi népnek tartották ...) kezdetű mondatánál. (II. 1. 5.) A példákat hosszan lehetne sorolni. Az alcímeken kívül találunk különböző belső utalókat is, amelyek a mű későbbi részeire mutatnak. Például a második könyvben, amikor Justinus a szkíták történetének leírásában Nagy Sándor ellenük indított sikertelen hadjáratáról is megemlékezett, igaz csak egy mondat erejéig, (II. 3. 4.) Schaidner ezt az utalót jegyezte be: „De hoc inferius libro XII!” (Erről alább, a tizenkettedik könyvben.)

Az egyszerű alcímek és utalók mellett, amelyek a bejegyzések döntő többségét teszik ki, több, hosszabb, rövidebb glosszát is találunk. A különböző megjegyzések nem alkotnak önálló, egybefüggő kommentár szöveget, inkább a mai iskolai oktatási célokra készült szövegkiadások megértést, feldolgozást segítő jegyzeteihez hasonlóak. Ezek a jegyzetek, mivel a 15. század végén korszerűnek számító, antik auktorok szövegeire támaszkodó ismeretanyagot tartalmaznak, több figyelmet érdemelnek. A glosszák többsége történeti tárgyú, ugyanakkor találunk moralizáló, az elolvasott szöveg erkölcsi mondanivalóját kifejtő megjegyzéseket is. Végül vannak praktikus, egyértelműen a tanár, vagy az önállóan olvasó tanuló

²⁵ A továbbiakban az *Epitome* latin szövegét Otto SEEL idézett kiadásának fejezetbeosztása szerint, a Justinus szöveg magyar fordítását pedig HORVÁTH János idézett, BOLLÓK János által sajtó alá rendezett fordításából idézem. (I. az 5. lábjegyzetben!).

munkáját segítő megjegyzések, utasítások is. Néhány fontos esemény, vagy személy esetében a jegyzetszöveg segít, hogy az olvasó az időben el tudja helyezni a történéseket. A mű elején, a Ninus asszír királyról szóló mondatok (I. 1. 4. sqq.) mellé Schaidet ezt jegyezte le: „Hic regnavit annis LII. Huius etiam etate natus est Abraam Caldeus annis mundi MCLXXXV ante urbem conditam MCCLXV.” (Ő ötvenkét évig uralkodott, az ő idejében született Ábrahám a világ teremtésének 1185. évében, a Róma alapítása előtti 1265. évben). Vagy, a mű hatodik könyvében, ahol Justinus a Peloponnészoszi-szövetség és a perzsák Kr.e. 4. századi háborúit beszéli el, és közben megemlíti, hogy a gallok elfoglalták Rómát (VI. 6. 5.) ezt a megjegyzést találjuk: „Capta Roma anno ab urbe condita circiter CCCC.” (Rómát a gallok a Város alapítása után körülbelül 400 évvel foglalták el). Az egyszerű datálási információk közzlése mellett azonban arra is igény mutatkozott, hogy a tanuló, vagy az olvasó egymással szinkronban lássa az eseményeket: „VI reges interfuerunt usque ad Astyagem, quo tempore Nabucodonosor regnabat Rome Tarquinius Superbus.” (Asztüagészig hat király uralkodott, ebben az időben uralkodott Nabukodonosor és Rómában Tarquinius Superbus), olvashatjuk az első könyv médek történetéről szóló mondataihoz (I. 4. 1.) írt glosszában. A fenti, nagyrészt kronológiai kiegészítéseknek az esetében Schaidet nem tüntette fel a forrásokat, nyilván azért nem, mert ezek az adatok közismertek voltak a kor művelt emberei számára. Máskor azonban a történeti forráskritika igényének megfelelően az adott eseményeket más történeti művek adataival vetette össze. Forrásai között görög és latin szerzők egyaránt szerepeltek. Az *Epitome* első könyvének az asszír birodalom végéről szóló mondatához (I. 3. 7.) ezt a glosszát fűzte Schaidet: „Hoc regnum ab Nino usque in translacionem eius in Medos permansit annos MCCXL Augustino teste libro IIII de Civitate Dei.” (Ez a királyság Ninus idejétől fogva a hatalom médekhez jutásáig, ezerkétszáznegyven esztendeig állt fenn, ahogy Szent Ágoston is bizonyítja Az Isten Városáról című műve negyedik könyvében). A tizenkettedik könyvben, ahol Nagy Sándor hódításai mellett Justinus kitér Alexander epiruszi király itáliai hadjárataira is (XII. 2. 1.), Schaidet glosszája Livius művéhez utalja az olvasót: „Vide Titum Livium VIII!” (Lásd Livius művének nyolcadik könyvében.) Guarino körében a görög történetírók műveit is alaposan ismerték, azzal azonban tisztában lehettek, hogy a görög szövegekhez nem mindenki juthatott hozzá, ezért ezeknek a szövegeknek az esetében nem elégedtek meg egyszerű utalásokkal, hanem néhányszor felhívták a figyelmet a Justinus szövegétől eltérő névalakokra is. A görögök közül Hérodotosz, Plutarkhosz, Xenophón és Euszébiosz művei tűnnek fel a jegyzetekben. Kürosz perzsa király és Tamürisz szkíta királynő háborújának leírásához, amely szerint Kürosz legyőzte a királynő fiát egy csatában és megölte, Schaidet tudálékosan, latin, illetve görög betűkkel ezt a glosszát fűzte: „Sibi ipsi mortem consciuit káta Ἡρόδοτος.” (Hérodotosz szerint öngyilkos lett). (I. 8. 9.) A második könyvben Athén első királyi között szerepel Amphictyon. (II. 6. 9.) Az ő nevéhez Schaidet ezt a glosszát fűzte: „Eusebius hunc vocat Amphietonem.” (Őt Euszébiosz Amphietónnak nevezte.) Szidón alapításával kapcsolatban a tizennyolcadik könyvhöz ismét Euszébiót idézte: „eam Eusebius condita dicit ante urbem Romam

XXVI annos.” (Ezt a várost Euszébiosz szerint Róma városa alapítása előtt huszonhat esztendővel alapították.) Az ötödik könyvben, a perzsa birodalom történeténél, Artaxerxész testvérét csak megemlíttette, de nem nevezte meg Justinus, Schaider glosszája kiegészíti ezt: „Nomine Prusatis, ut testat Xenophon ...” (Prúszasznak hívták, ahoggy Xenophón is tanúsítja). A tizedik könyvben pedig Plutarkhosz munkájának adatit idézte Schaider: „Plutarchus Aspasiam vocat, non Astasiam et Artoxerxen, non Artaxerxem” (Plutarkhosz Aszpasziásznak, nem Asz-tasziásznak, a másikat pedig Artoxerxésznek és nem Artaxerxésznek nevezte.)

A Schaider által idézett történetírók eredeti, görög szövegei a 15. század végén még friss, újonnan felfedezett források voltak. A művek latin fordításainak készítése még ekkor is folyt, és az első közkézen forgó, görög nyelvű szövegkiadások is csak a 16. század első évtizedeiben jelentek meg.²⁶

A történeti kommentár mellett egy-egy alkalommal moralizáló megjegyzéseket is írt Schaider a szöveghez. Az *Epitome* első könyvének végén, a médek elpuhulásának leírásához Catullus jól ismert sorait fűzte. „Catullus: Otium et multos reges prius beatas perdidit urbes.” (Renyheség tett tönkre királyokat s dús városokat már. (Cat. Carm. LI. 15–16.) (Devecseri Gábor fordítása). A nyolcadik könyvben pedig, Philipposz makedón király és az athéniak közötti csatajelenet kapcsán, ahol a görögök vereségük ellenére vitézül helytálltak, Plautus *Amphitruo*jának egyik idevágó jelenete jutott eszébe: „Idem Plautus in Amphitruone: Sed fugam in se tamen nemo convortit, nec recedit loco, quam statui rem gerat, animos omitunt prius quam loco demigrent.” (Ugyanerről így írt Plautus az *Amphitruo*ban: Mégse fut senki és vissza sem fordul ott, őrhelyet nem hagy el, küzd, ahol kezdte ott; meghal inkább, de nem tágít onnan tovább.) (Plaut. Amph. 238–240.) (Devecseri Gábor fordítása). A fenti csataleírás Sosia, Amphitruo szolgájának monológjából származik, aki hazatérőben az ura által vezetett hadjáratból, hogy mentse magát a harcban tanúsított gyávaságáért, nagy átéléssel próbálja el magában, hogy hogyan fogja odahaza előadni a történeteket. Kicsit különös, hogy éppen ezt, egy komédiából származó monológrészletét állították párhuzamba egy komoly történeti eseménnyel, bár Sosia realizstikus, szinte eposzi mondatai valóban illenek Justinus leírásához.

Ahogy már említettem, az *Epitome* fontos, az iskolai oktatásban is használt mű volt, ezért nem csoda, hogy a Schaider által beírt glosszák között olyanok is vannak, amelyek kimondottan a tanári munkát, vagy az önállóan olvasó tanulót segítik. Most egy ilyen bejegyzésre hívom fel a figyelmet. A második könyvben, annál a résznél, amikor Themisztoklész vezérletével az athéni nép Apollón jóslatának megfelelően hajóépítésbe fogott (II., 12–14.), ezt a glosszát olvashatjuk: „Vide ne municipium sit potius legendum, quam municipes.” (Ügyelj, nehogy „várost” olvass, városi polgárok helyett.)

A Justinus-ösnyomtatvány igényes díszítése, tudományos igénnyel készült glosszái és a befestett címer, arra utalnak, hogy Schaider megrendelésre dolgozott.

²⁶ PADE, Marianne: *Zur Rezeption der griechischen Historiker im italienischen Humanismus des fünfzehnten Jahrhunderts.* = Neulateinisches Jahrbuch, Band 1. 1999. 151–169.

A megrendelő olyan gazdag mecénás lehetett, aki nem pusztán egy díszes kötettel akarta könyvtárát gazdagítani, hanem jól használható, korszerű ismereteket tartalmazó történeti munkát akart használni. Schaidler Pál Guarino iskolájának köréhez tartozott, ha a mester kódexeit használhatta a szöveg javításához. Kettejük közeli kapcsolatára utal a kölcsönzés ténye, hiszen a korban egy ösnyomtatvány-nak, vagy egy jó szöveget tartalmazó kódexnek rendkívüli értéke volt. További kérdés, hogy Schaidler a glosszák készítésekor mennyiben támaszkodott Guarino kódexére. Ahogy műveltségére utaló életrajzi adataiból látni fogjuk, nem valószínű, hogy pusztán lemásolta volna Guarino jegyzeteit. Azonban azt sem feltételezhetjük, hogy viszonylag fiatal kora ellenére akkora görög és latin szövegismeret állt volna a háta mögött, hogy egyedül készítette volna a kommentárt. A kérdést azoknak az ismereteknek a segítségével válaszolhatjuk meg, amelyek Guarino iskolájáról rendelkezésünkre állnak. Guarino nevelési elveit, iskolájának működését fia, az ifjabbik Guarino *De ordine docendi et discendi* című műve alapján, Magyarországon elsőként Huszti József ismertette Janus Pannonius monográfiájában.²⁷ A művet Janus költészetét új szempontok alapján, a kortársak szemszögéből feldolgozó Jankovits László is felhasználta.²⁸ Az oktatás klasszikus görög és latin szövegek elmélyült tanulmányozására épült. Az auktorok megértését szolgáló kommentárok fontos szerepet játszottak: nemcsak olvasták, hanem a magasabb szintre jutott tanulók maguk is írtak ilyeneket:

„Nec sint solum a praeceptore audire contenti, sed qui in auctores commentaria scripserunt et probati sunt, eos ipsimet perlegant et radicitius, ut aiunt sententias ad rem accomodatas exquirant. *Explantationes* quoque in libros scribere vehementer conducet, sed tamen magis si sperabunt eas in lucem aliquando prodituras. Attentiores enim ad ea sumus, ex quibus laudem venari studemus. Hoc exercitationis genus mirifice acuit ingenium, linguam excolit, scribendi promptitudinem gignit, perfectam rerum noticiam inducit, memoriam confirmat, postremo studiosius quasi quandam expositionum cellam promptuariam et memoriae subsidium praestat.”²⁹ (Ne elégedjenek meg azzal, hogy csak a tanárt hallgatják, hanem alaposan olvassák el az auktorokhoz írt, érdemes szerzőktől származó kommentárokat, keressék ki, ahogy mondani szokták, a dologhoz leginkább illő bölcsességeket. Igencsak hasznos lesz az is, hogyha magyarázatokat írnak a könyvekhez, de még inkább akkor, ha abban reménykednek, hogy valamikor majd közzéteszik azokat. Jobban odafigyelünk ugyanis azokra a dolgokra, amelyekből dicsőséget remélünk nyerni. Az ilyenfajta gyakorlat csodálatosképpen élesíti az elmét, csiszolja a nyelvet, íráskészséget szül, a dolgok tökéletes ismeretéhez vezet, megerősíti az emlékezetet, végül pedig az abban buzgólkodók számára mintegy az előadás éléskamrájál és az emlékezet segédletéül szolgál.) (Jankovits László fordításának kiegészítése)

²⁷ HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931. 1–12.

²⁸ JANKOVITS László: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*. Bp., Balassi, 2002. /Humanizmus és Reformáció 27./ 16, 20.

²⁹ *Il pensiero pedagogico dello Umanesimo*. A cura di Eugenio GARIN. Firenze, Giuntine; Sansoni, 1958. 460. A szöveg hely egy részét idézi JANKOVITS L.: *Accessus... i. m.* 20.

Guarino nagyon fontosnak tartotta tehát a tanulók egyéni hozzáállásának befolyásolását, érdeklődésük felkeltését, a mai pedagógia terminológiájával a motívációt. A kommentárok, magyarázatok készítését motívációs eszköznek tartotta, különösen akkor, ha ezek megjelentetése a nyilvánosság elé lépéssel, önálló irodalmi alkotással kecsegtette a tanulókat. A Justinus ösnyomtatványba másolt kommentár valószínűleg egy ilyen, a tanulók és a mester közös filológiai munkája során keletkezett mű, Schaidler által végső formába öntött tisztázata lehet. Guarino nyilván maga is részt vett a jegyzetek készítésében, mert Livius és Cicero mellett maga is sokra értékelté Justinus „édes” világtörténetét.³⁰

Schaidler Pál munkájával a megrendelő meg volt elégedve, hiszen egy évvel később az említett Cicero ösnyomtatvány javítását is rábízta. Azt azonban, hogy a könyv emendálást hivatásszerűen gyakorolta volna, mint ahogyan azt Hellebrant Árpád korábban idézett katalógusában feltételezte, életrajzi adatai és későbbi magyarországi pályája nem támasztják alá.

Schaidler Pál életrajzi adatai

Schaidler Pál gazdag körmöcbányai családból származott. Patrónusa, itáliai tartózkodásának finanszírozója minden bizonnyal Schaidler Péter körmöci kamaraispán volt. Családi kapcsolatukat eddig sajnos nem sikerült feltárni, lehet, hogy az édesapja, de lehet, hogy a nagybátyja volt. Az 1480-as évek végén a körmöci kamara Beatrix királyné tulajdonában volt, aki a városból származó Schaidler Pétert nevezte ki kamaraispánná. Az ő működési idejében, amely az 1480-as évek második felétől az 1496-ig végéig tartott, foglalták írásba a bányaművelés szabályait (*Pergwerchgerechtigkskeit*).³¹ A Schaidler-család a város levéltárában fennmaradt adókönyvek tanúsága szerint a tehetős polgárok közé tartozott, mert neve a leggazdagabbak között szerepel.³² A kamara jövedelme Beatrix királynét illette meg, akinek az 1490-es évek elején, hogy II. Ulászló királlyal kötött névházasságát el tudja ismertetni, továbbá költséges udvartatását fenn tudja tartani, rengeteg készpénzre volt szüksége. Kiadásai fedezésére gyakran kért pénzt kamarásától, vagy utasította kisebb-nagyobb összegek kiutalására.³³ Egy 16. századi, kéziratot másolatgyűjteményben fennmaradt egy oklevél, amelyben Beatrix királyné helyben hagyta a kamaraispán az 1492. évre vonatkozó elszámolását. Beatrix említett tete-

³⁰ BORZSÁK I.: *Utószó*. In: *Világkrónika... i. m.* 419–420.

³¹ KRIZSKÓ Pál: *A régi körmöczi kamara grófjai*. Bp., MTA, 1880. /Értekezések a történelm-tudomány köréből, VIII. 1878–1880./ 40. A bányaszabályzat középkori kódexe: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=MOL DF) 274522.

³² MOL DF 250088 (Körmöcbánya város 1489-es adókönyve) fol. [2].

³³ *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Közli BERZEVICZY Albert. Bp., MTA, 1914. /Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, Vol. XXXIX./ 118 (LXXXVIII sz.), 126 (LXXXIV sz.), 136 (XCII) etc.

mes kiadásai miatt majd négyezer arannyal maradt Schaidner Péter adósa.³⁴ Az elszámolás fontos gazdaságtörténeti forrás, mivel bepillantást enged a királynéi udvartartás gazdálkodásába, továbbá művelődéstörténeti információkat is rejt: gondolok itt azokra az itáliai művészekre, akik számára a kamaraispán kisebb-nagyobb összegeket utalt ki az elvégzett munkák fejében. Schaidner Péter tehát magánvagyonra és a kezében összpontosuló bevételek miatt finanszírozni tudta Schaidner Pál itáliai tanulmányainak tetemes költségeit.

Schaidner Pálról az első információnk 1493 őszéről származik, amikor a ferrarai egyetemen Gyarmati István pécsi kanonok doktori védésén tanúként szerepelt, a humanista műveltségű, későbbi erdélyi püspök Gosztonyi János, továbbá Szuhafői Jakab társaságában. Egy hónappal később ismét Szuhafői Jakabbal együtt szerepel tanúként. Sajnos a második esetben, az Itáliában tanuló magyar tanulók adattárát összeállító Veress Endre nem közölte a vizsgázó nevét.³⁵ A bejegyzésekben Schaidner mint esztergomi kanonok szerepel. Veress Endre Schaidert tévesen Kétházi Pál nagypréposttal azonosította, noha ő már az 1500-as évek elején távozott az élők sorából.³⁶ Schaidner Pál a jól jövedelmező esztergomi stallumot nyilván Schaidner Péter, pontosabban Beatrix özvegy királyné révén szerezte meg. Ezekben az években ugyanis Beatrix unokaöccsei, először Aragóniai János, majd a gyermekkorú Estei Hippolit viselték az esztergomi érseki méltóságot. Mivel mindketten igen fiatalok voltak, Estei Hippolit pedig kiskorú, Beatrixnak nagy befolyása volt az érsekség ügyeiben. A rendszeres kanonoki jövedelem biztos anyagi alapot nyújtott a nagy költséggel járó külföldi tanulmányokhoz. A nagy létszámú esztergomi káptalanban nem volt ritka, hogy sokak akár évekig is távol voltak tanulmányaik folytatása miatt. A helyben maradás, a rezidencia kötelességének betartatása miatt a főpapok többször felléptek a középkor folyamán, ám nem sok sikerrel. Valószínűleg Schaidner sem sokat tartózkodott Esztergomban, talán ő lehet az, a közelebről meg nem nevezett, körmöcbányainak mondott kanonok, aki 1500-ban a káptalan jegyzőkönyvében szerepel.³⁷

Az 1500-as évek elején térhetett haza Itáliából, miután Beatrix királyné Thurzó Jánosnak adta bérbe a kamarát 1496-ban, amivel véget vetett Schaidner Péter megbízatásának is. Mindenesetre 1506-ban már Budán találjuk Schaidner Pált, ahol Körmöcbánya város tanácsához intézett levelének tanúsága szerint különböző, közelebről meg nem nevezett fontos peres ügyeket intézett városa tanácsa megbízásából a királyi bíróságokon.³⁸ 1508-ban már a város jegyzőjeként kéri kollégá-

³⁴ Uo. 301–304.

³⁵ VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. In: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, 1221–1861*. Bp., MTA, 1941. /Olaszországi magyar emlékek 3./ 379.

³⁶ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900*. Esztergom, Esztergomi káptalan, 1900. 117.

³⁷ *Az Esztergomi Székeskáptalan jegyzőkönyve, 1500–1502, 1507–1527*. Közzéteszi SOLYMOSSI László. Bp., Argumentum, 2002. 63–65.

³⁸ MOL DF 249640

ját, Balthasar Steck selmecebányai jegyzőt, hogy a Körmöcbánya városa és Haraszthy Miklós közötti perben kérje ki a garamszentbenedeki konventtől azt a jelentést, amelyet az ügyben végzett vizsgálat során állítottak ki.³⁹ A város 1511–12-es pénztárkönyve szerint, mint jegyző heti rendszeres, kétforintos fizetésben részesült.⁴⁰ A város számadáskönyveit és adórajstromait Schaidner elődeihez képest lelkiismeretesen vezette: gondosan bejegyezte a bevételeket és a kiadásokat, továbbá pontos számításokat végzett. Nyilván nem véletlen, hogy az ő tevékenységének idejéből maradt fenn a legtöbb ilyen kötet a város levéltárában. Schaidner városi tisztségét az 1510-es évek végéig töltötte be, amikor visszatért az egyházi pályára. Az 1520-as években már szülővárosa plébánosa volt. Körmöcbányán közben, az 1510-es 20-as évekre egyre nehezebb lett a helyzet, mivel a régi bányák kimerülőben voltak és a kamara jövedelmeit bérlő Thurzók egészen 1519-es eltávolításukig a város érdekeivel ellentétes gazdaságpolitikát folytattak. Mindennaposak voltak a különböző erőszakos cselekmények a bányavárosok bányászainak és pénzverőinek elégedetlensége miatt, noha Mária királyné, akinek tulajdonjogát II. Lajos 1519-ben helyreállította, igyekezett enyhíteni a helyzeten, és fejleszteni akarta az egyre nehezebben működő bányákat. A mohácsi katasztrófát megelőző időszak csak tetézte a bajokat, amikor az udvar pénzszükségletei miatt a pénzverőket Budára rendelték és lefoglalták a város nemesfémkészleteit. A templomi kegyzsereket is elszállították, hogy pénzt verhessenek belőlük.⁴¹ Schaidner Pál ezekben az években már a város plébánosa volt. A begyűjtést végrehajtó Dóczi János kincstartóhoz intézett levelének tanúsága szerint kapott némi kompenzációt az elkobzott javakért cserébe, de a visszakapott ezüst egy lottóval gyengébb minőségű volt, annál, mint amit beszolgáltattak.⁴² A Mohácsot követő zavaros időszakban 1532-ig János király hívei tartották kezükben a bányavárosokat. Az 1520-as években a reformáció első hullámai Magyarországot is elérték. A német polgárságú városokban gyorsan tért nyertek a lutheri eszmék, amihez az említett gazdasági nehézségek is hozzájárultak. A korszak esztergomi érsekei egy jó ideig hiába küzdöttek az új tanok terjedése ellen, egyéb eszközök híján fenyegető hangvételű levelekben figyelmeztették a joghatóságuk alá tartozó plébánosokat. A magyarországi reformáció hajnalán annyira zavarosak voltak a viszonyok, hogy még a deklaráltan katolikus oldalon maradt papok és szerzetesek egy része is házasságban élt.⁴³ Körmöcbányán is napról-napra változhatott a helyzet, mert 1530-ban a város tanácsa felszólította Selmecebánya városát, hogy bizonyos vallási kérdésekben együttesen forduljanak tanácsért az esztergomi érsekhez. Úgy látszik, hogy sikeres tárgyalásokat folytattak, mert az érsek baráti hangvételű levélben köszönte meg a város lakóinak, hogy kitartottak hitük mellett. 1532 őszén viszont

³⁹ MOL DF 235540

⁴⁰ MOL DF 250095 (Körmöcbánya város 1511–12-es pénztárnaplója), fol. 59.; A napló külső részén 19. századi kézírással: „scriptum Pauli Schaidner notarii”.

⁴¹ KRIZSKÓ: *A régi körmöczi... i. m.* 42 skk.

⁴² MOL DL 24318

⁴³ ZSIGOVITS Béla: *A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon.* Bp., Élet, 1914. 44.

büntetlenség ígérete mellett, magához hívatta a város plébánosát, hogy megvizsgálhassa valóban a katolikus hitet követi-e.⁴⁴ Erre azért is volt lehetősége, mert Ferdinánd király ekkor szerezte vissza a bányavárosokat János király híveitől. Schaider életének utolsó ismert, de annál informatívabb adata ezzel kapcsolatos. Mint a város plébánosa hosszú válaszlevelet írt Várday Pál érseknek, amely sok értékes önéletrajzi elemet tartalmaz. A levélben a lutheránusok következetes ellenfelének állította be magát. Mesterien vezette be mondanivalóját, mivel az érsek hozzáintézett levele dicséretet és vádakát is tartalmaz, bizonytalanságot színlelt. Először a címzett személyének megnyerése (*captatio benevolentiae*) érdekében az őt illető dicséretért mondott köszönetet, majd rátért a rágalmakra. Ellenségei – állítása szerint jogtalanul – házasságtöréssel vádolták meg. Annak ellenére, hogy egyházi személy volt, elismerte, hogy ifjúkorában viszonyt folytatott egy asszonnyal, aki akkoriban már özvegy volt. Közös, törvénytelen gyermekük is született, egy lány, aki a levél írásakor már eladósorba került. Ám mivel Schaider 1515-ben, a Habsburg–Jagelló házassági szerződés megkötésekor néhány hónapot Bécsben töltött, és hazatérte után súlyosan megbetegedett, az asszony már más férfival kötött újabb házasságot. Kútba esett házassága után a Szentírás tanulmányozásának szentelte magát, véleménye szerint olyannyira, hogy „*Neque eius laboris satietas fastidiumve unquam me cepit, verum hidropisi quadam aquarum illarum laborare cepi, ut quo plus illas biberem, eo plus illas sitierim.*” (Unalom vagy csömör sohasem fogott el munka közben, sőt szinte vízkóros lettem tőle, minél többet ittam, belőle, annál jobban szomjaztam rá.)⁴⁵ Közben megismerte Luther tanítását is, ami csak növelte benne a tudásvágyat. A katolikus oldal érveit azonban, állítása szerint, erősebbnek találta és buzgón védte a régi hitet, akár olyan ellenfelekkel szemben is, mint Cordatus Konrád. Arról is beszámolt, hogy többször életveszélyben volt, egy ízben börtönbe vetették ellenségei, sőt még röpiratot is terjesztettek ellene, „*In Paulum Schaider crucis Christi inimicum*” (Schaider Pál Krisztus keresztségének üldözője ellen) címmel. Érdemeinek felsorolása után visszatért a vádhoz, pontosabban az érsek felszólításához, aki arra buzdította, hogy döntsön a papi szolgálat, vagy a házasság között: „*Ago enim ... inter studia mea et si non angelicam ... vitam ab carnalibus desiderii illecebrisque quoad fieri potest, liberam et immunem.*” (Tanulmányaim közepette, ha nem is angyalhoz méltó, de a testi örömöktől és vágyaktól mentes életet élek.). A levelet ügyesen fejezte be, először saját katolikus hit védelmében tett erőfeszítéseit állította a középpontba, majd az érseknek hízelegve felszólítja, hogy szabadítsa meg az országot a lutheránus metelytől. A mai olvasó nyilván fennakad az egyházi rendűek házasságkötésének a pusztá gondolatán is, ám nem szabad elfelejteni, hogy a tridenti zsinatig a különböző utakon terjedő lutheránus, és anakronisztikus fogalommal ellenreformációs eszmék micsoda zűrzavart okozhattak a kortársak gondolkodásában és értékrendjében. Sajnos nem tudjuk, hogy mi lett

⁴⁴ *Egyháztörténelmi emlékek... i. m. II. 32 (34. sz.), 35–36 (39. sz.), 214–215 (188. sz.)*

⁴⁵ *Egyháztörténelmi emlékek... i. m. II. 216–224. (189. sz.); Magyar fordítása: Magyar Humanisták levelei... i. m. 542–551, 262 sz.*

a levélváltás kimenetele. Schaider valószínűleg ezután nem sokkal halhatott meg, a kor viszonyaihoz képest magas, hatvan év körüli életkorban.

A fenti adatok nem elegendőek Schaider pályaképének pontos megrajzolásához, de bepillantást engednek kalandos életébe. Úgy tűnik, hogy hazatérése után nem foglalkozott irodalmi tevékenységgel, legalábbis nem rendelkezünk efféle adatokkal. Ám az, hogy az 1515-ös bécsi kongresszuson is – ahol a kor tudományos világának számtalan képviselője jelent meg – részt vett, továbbá szentírás tanulmányai arra utalnak, mégsem múltak el nyomtalanul a Guarino környezetében töltött évek. Átmeneti kor gyermeke volt, hiszen képzettségét, hasonlóan a Mátyás-Jagelló kori humanizmus képviselőihez, Itáliában szerezte, idős korban viszont a reformáció hatása alá került. Esetében az is különleges volt, hogy városi környezetből, nem főpapi mecénások segítségével indult el pályáján. Szmélyében egy jól képzett városi értelmiségit tisztelhetünk, akinek a két ösnyomtatvány emendálás mellett 1532-es, gondosan megszerkesztett levele is helyet biztosít a magyarországi humanizmus történetében.

JÁNOS VÉBER

Die Einträge eines Justinus-Inkunabels der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

In der Erforschung des ungarischen Humanismus spielte die Erfassung und Erschließung der handschriftlichen Eintragungen in die Bücher immer eine wichtige Rolle. In diesem Hinsicht ist die Justinus-Ausgabe von 1470 (HC 9646), die Inkunabel der Sammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Inc.415) sehr bedeutend. Das Buch wurde von Paul Schaider – einem Schüler von Battista Guarino des Jüngeren – im Jahre 1494 emendiert. Er ersah den Text mit historischen und philologischen Anmerkungen auch. In diesem Aufsatz werden die Provenienz dieser Inkunabel, die handschriftlichen Eintragungen und die Laufbahn von Schaider kurz vorgestellt. Zur Emendation der Inkunabel benutzte Schaider eine Justinus-Inkunabel, oder einen Kodex von Guarino. Neben dem Haupttext der Inkunabel fügte Schaider viele Glossen bei, die im Text vorkommenden Ereignisse historisch, philologisch, und moralisch kommentieren. Die philologischen und historischen Eintragungen enthalten viele, im 15. Jh. neue Informationen, die zum Teil aus neu entdeckten griechischen Historikern stammten. Schaider war in der 90-er Jahren des 15. Jhs jung, deshalb konnte nicht allein diese philologischen Notizen schreiben. Nach der Meinung des Verfassers sind diese Emendationen und die Notizen eine gemeinsame wissenschaftliche Arbeit des Humanistenkreises von Guarino. Paul Schaider wurde in Körömcébánya (Kremnitz, heute Kremnica, Slowakei), in ehemaliger Oberungarn geboren und studierte in Ferrara. Nach seinem Rückkehr nach Ungarn war er als Notar in seiner Heimatstadt tätig. Er setzte seine wissenschaftliche Arbeit nicht fort, aber hatte viele wichtige Verbindungen mit den ersten Reformatoren von Ungarn, z. B. Conradus Cordatus. Er nahm in den Reformationsbewegungen teil. Er starb wahrscheinlich in den dreißigen Jahren des 16. Jhs. Seine Laufbahn und Tätigkeit steht nicht nur mit dem italienischen Humanismus, sondern mit der frühen Reformation in Verbindung, deswegen ist er eine interessante Persönlichkeit seines Zeitalters.